

ئۆرەمار: گوند و عەشیرەت خواندەنەکا: میژووی، جفاکناسی

عەلی مستەفا سالح (عەلی ئۆرەمار)

پشکا کارگیڕی کار- زانکۆیا جیهان- دهۆک- هەرێما کوردستان/ عێراق

پوخته

خومزا و جوگرافیا ئۆرەمار وەک گوند یان دەقەر، خومزایەک جوان، بەدمو و بالکێشە بۆ هەر کەسێ سەردانا وئ کربیت، ئەف پارچەیا جوگرافی، دکەفیتە گۆشا دووماهیکی ژ ئالیی پۆژەلاتی ل دەقەرا هەکارییان، دیارە ل سەردەمێن هەردوو ئیمبراتۆریەتی سەفەوی و ئۆسمانی جوگرافیایەکا سنووری هەبویە و ململانێیێن مەزن ل سەر خاوەندارییا عەشیرەتیێن وان هەریمان هاتییەکر. ئۆرەمار دکەفیتە د سێگۆشەیا پێبازێن نەقشەندیاندا (بامەرنی، بارزان و نەهریی)، ب تیگەهشتنا وان ئەوئ دەستەلات ب سەر ئۆرەماردا هەبیت، دئ شیت دەستەلاتی ل سەر هەقپکی خۆ کەت، هەریمەک سنووری ژیکشەکەر بوویە د ناڤەرا میرگەها بەهیدینان و میرگەها هەکاریاندا و جەئ هەقپکییێن مەزن بوویە.

دەقەرا ئۆرەمارئ د میژوویا ئایینی مەسیحی (نەستووری)دا پێگەهەک کەقنار هەیه. دێرا (مار ماری) ئەوا میژوویا وئ بۆ سەدسالییا (جواری و پێنجی) زایینی قەدگەریییت، پشتی ئەو کوردیێن ل دووماهیکی سەدسالییا 17ی زایینی چوویە ئۆرەمار، پاشی زیدەبوویە و مەسیحی ژئ هاتیە دەریخستن، ئەوان ناڤی بەرئ نەهیلایە و ناڤی خۆی نوێ ژ ئۆرەمار وەرگرتینە.

د سەرووبەندیێن بەریابوونا جەنگی جیهانیی ئیکیدا و پشتی ڤاگەهاندنا بانگا ب ناڤی جیهادا ئیسلامی ل سالا 1915ی زلای ئیمبراتۆریەتا ئۆسمانیقە، ئۆرەمارییان پۆل هەبوو د قالاکرا گوند و واریێ مەسیحییێن تیاری و جیلو و بازئ ل چاییێ هەکارییان، پشتی هاتیە قالاکرن ژ مەسیحیان، ل سەر جوگرافیا ئۆرەمار هاتنە زیدەکر، پاشی ئۆرەمار ژ گوندەکی بجویک بوو دەقەرەکا مەزنتەر. د

كەسايەتتيا سىتو ئاغايىن ئۆرمەمارىدا، فېدراسىيۇنا دۆسكىيا ژوورى ھاتىيە ئافاكىرن، ب ئىككىگىرتنا وان ل گەل فېدراسىيۇنا دۆسكىيىن ژېرى، كۆنقىدراسىيۇنا دۆسكىيان دەيتە پىككىن. پىشتى نەخشەكىشاننا سنوورى ل 1926 د ناھىرا دوو دمولەتتىن ژ نوى چىكىرى (توركىيا و ئىراق) ب دووماھىك ھاتى، ھەرىما ئۆرمەمار ھاتە دابەشكىرن، بەشەك ماىە ب سەر ھەرىمدارىيا گەقەر ئەوا گرېداى ويلايەتا ھەكارىيان ل توركىيا نوو، بەشى دن ژى ھاتىيە قەقەتاندن و كەقتىيە ل سەر لىقنى سنوورى ل ئالىيى دمولەتا نوى ئەوا ب ناھى ئىراق.

پەقنىن سەرەكى: ئۆرمەمار، لەمدىن، مەف، سىتو، دۆسكىيا ژوورى.

دەستپىك.

ئۆرمەمارى، چ (گوندى بن يان عەشىرەت) ناھى خۇ ژ گوندى ئۆرمەمار ۋەمىرگىتىنە. ئۆرمەمار ب خۇ ژ چ ھاتىيە و چ واتەيا وئ ھەيە؟ چ ل سەر قى ناھى ھاتىيە گۆتن و نقىسىن؟ ئەگەر ئەو ژ گوندىن كەقنارىن نەستوورى (مەسىحى) يان بىت، كوردىن نەو ل ئۆرمەمار ژ كىقە ھاتىنە؟ بەرى ھنگى ئەو ل كىقە بووينە؟ ب چ سەدەم و چەوا و ل كىز سەردەمى ئەو ھاتىنە ئۆرمەمار؟ چەوا و بۆچى خۇجھىن وئ يىن كەقن ھاتىنە دەرئىخستىن؟ ئەو چ جوگرافىيايە ھندە گرنگى پى ھاتىيەدان بەشەكى زۇر ژ گەرپۇك، پۇژھەلاتناس و جوگرافىياناس قەكۆلىن ل سەر كرىن؟ دەقەرەكا ئاسىيا د ناھا چىايىن بلىندا، چ گرنگىيا وئ ھەبوويە ھەتاكو ھەر ژ سەردەمىن كەقن ۋەك ناھەندەكا كارگىرى گرنگى پى بەيتەدان؟ ل سەدسالىيا چوارى و پىنچى ئىكەم پىنچا ھاھانا دىنق مەسىحىيەت ل ھەرىمىن چىا و داسان- داسن، ل وئىرى دەستپىكرىيە، د ھەمى پارچەيىن مېژوويا كەقن و ھەقچەرخدا؛ ئۆرمەمار ژ ناھىن ديارە، ئەف ھەمى گۆتنە و گەلەكىن دىتر، ھندەك مژارن؛ گرنگە مۇف ب ھوئىرى قەكۆلىن ل سەر بكت.

ئىك: ئۆرمەمار: ناف و پامان، جوگرافىيا، لايەننى كارگىرى و سنوور.

- ناف و پامان:

ئۆرمەمار، ئۇرامار، ھۆرمەمار، (ÖZGEN, 2016:130)، ب پىتنى لاتىنى (oremar, oramar, horamar, uramar) ھاتىيە نقىسىن.

ناھى ئۆرمەمار گەلەك دەيتە دىتن، لى ئەو قەكۆلىننى تايىبەت ل سەر ھاتىنە نقىسىن دكىمىن، گەلەك ژ گەرپۇك و پۇژھەلاتناسىن سەردەمىن مېژۇپۇتامىا و كوردستانى كرىن، د بەشەك يان د پەراۋىزىن نقىسىننى خۇدا ئامازە ب ناھى ئۆرمەمار

داينە، ب تايەت ئەوين ل سەر خومزا و جوگرافيا ھەكارييان و ميژوويا ئاييىن مەسيحيەتتى (مەسيحييىن نەستوورى) ل ھەريميىن چيا نقيسين، دەما ئاقريى ب ھەبوونا چۆر كەقنارتىن ديژىن مەسيحييان دەمەن ل ھەكارييان، ئەو ئاقريى ب ديژا (مارى مامو) ل ھىنداقى ئۆرەمار دەمەن (DICESON, 1910: 375)، ماري مامو يان ماري پەيوەندىيەكا ئيىكسەر ب مژارا واتەيا ناقى ئۆرەمارقە ھەيە، ئەو ب چەندىن ناقان ھاتىيە گۆتن (مار ماما، ماري مامو، مار ماري)، بەشەك ژ قەكۆلەران ژى دەما ناقى ديژا (مار ماري) دەينان، ئەو ئامازى ب گوندى (والتۆ) دەمەن (ARVAS, 2015: 40)، لى والتۆ ب خۆ پارچەيەكە ژ دەقەرا ئۆرەمار، بەلكى يا دروست (مار ماري) دكەقەتە گوندى (ئاکار - ئاقار)، كو د نھادا ئەو تاخەكە ژ تاخىن ناحىيا ئۆرەمار (TOP & ÖZKURT, 2008: 473).

مار مامو - مار ماري، ل پال ديژىن مار زميا ل جيلۆ، ديژا مار پسيويى ل ئىل، ديژا مار سابا ل قۆچانس، ب كەقنارتىن ديژا ل كوردستانا ناھەپاست دەيتە ھژمارتن و ئيىكەم ھاتنا دىنى مەسيحيەتتى ل قان ديژا دەستپيىكرىيە، ميژوويا وان بۆ سەدەيىن چوارى و پيىنجى قەدگەرپت (FIRST ENCYCLOPAEDIA OF ISLAM 1987,903) قەكۆلەريىن ل سەر دىنى مەسيحيەتتى (نەستوورى يان ديژا رۆژھەلات) نقيسين، ھىندەك جارەن ل سەر واتەيا ناقى ئۆرەمار پادەستياينە و كرىنە بەشەك ژ مژارا بابەتتىن خۆ، لى ھىندى ل سەر خومزا و جوگرافيا وان ھەريىمان و ميژوويا پەيداھوونا دىنى مەسيحيەتتى و جەئ ديژىن وان لى ھاتىنە ئافاكەرن پادەستياين، ھىند ل سەر واتەيەكا دروست پادەھەستياينە، چ شروھەيىن زانستى و ئەكادىميىن واتادار نەداينە ناقى (ئۆرەمار)، گەلەك ژ گەريدە و رۆژھەلاتناس و قەكۆلەران، پەنا بۆ قەگىرپاننى مىلى و چىقانۆكى برىنە، ئەوين ل سەر ديژا مار ماري ھاتىنە گۆتن و ەكو واتا بۆ ناقى ئۆرەمار د قەكۆلىنن خۆدا برپىزكرىنە، واتەيا ناقى ەكو ويىنەيى پەيەكە دايەنەناسىن، ھاتىنە (مار مامو) ەكو دوو گەھ ژيىكەكرىنە، (مار - ھىە) و (مامو) ب ناقى كەسى دايەنە ناسىن، پاشى گۆتىنە ئەقە ناقى ئۆرەمار، ب كورتى تەقلىھەقى د زۆريەيا وان نىرىناندا دەيتە دىتن.

باسىلى نىكىتىن - 1885-1960ز، كو ئەو بخۆژى قەگىرپاننى ب چىشانۆك دىينىت، دىيژىت: (ھۆرەمار- ئۆرەمار)، ئانكو جەئ قەھەويانا مارا، زەلامەكى پىرۆز (مارى مامو) سىر ل مارا كر، ھەمى كرنە د چالەكىدا و پاشان ل سەر دمرى وئ چالى ديژەك ب ناقى (مار ماري) يى پىرۆز ئافاكەر، تا نھۆژى ئەو ديژا ياماي، ل ناھا كوردان خىزانەكا مەسيحى، ب ئەرەكى زىرەھاناي وئ پادىبىت، ھەر سال ئەق زىرەھانە بابى مارا دىينىت، ل دەقەريدا ئەو باومرى ەسا يا بەلاقە، ئەگەر ئەو خىزانە مەسيحى ژ قازانجىن مەزارى ھاتە

بېبەھرکرن، هنگى ئەو مار دى دەرکەفن و دى ل دەقەرئ بەلاقەبن (نىكىتىن، 2007: 410)، بۆچونەکا دى دېئزىت ئەو شەھىدەك مەسىھىيە، ل سەر دەستى ئىسكەندەرئ مەزىنقە زۆردارى ئى ھاتىبەكرن، ھافىتتە د ناھا مەنجهنىقىدا، پاشان وى گۆه لىبو بۆ دەمى سى ھەيشا بۆلىل دژەنى، ئىنا بنەچارىقە ئەو ئازادكر، پىشتى هنگى ئەو ھاتە ئۆرمەر، ھەمى ئەو مارىن ل ئەقراز گرتن و ئىنان و كرنە د شكەفتەكىدا لىن ئەردى، تانھۆزى ئەو مار ھەر ل وىرئ نە (WIGRAM, 1916: 55).

ئەف قەگىرانىن چىشانۆكى- مىسولۇچى ژ قەكۆلەرەكى بوو يى دى گۆرانكارى بسەردا ھاتىنە، لى تىگەھى وانا وەك خۇمايە و چ ژىابەھى نەگۆھارتىبە، قەكۆلەرەكى دى ل جەئ زىرمەقەنەك مەسىھى، ئەو ب كەس و خىزان كوردىقە گرەدەت، خەقەكرنا مارا ل (ئۆرمەر) ب نەئىنى يا تىك نەدانا نەرىتى دىرا (مار مارى) پى دەئتە پاراستن گرەدايە، دېئزىت: ئەو كەسى چاقىدىرىيا دىرئ دكەت، بابى مارا دىبىت و دوى باومرەدايە، ئەگەر قى خىزان كوردى دەستكەفتىن خۆ ژ دەستدان، هنگى مار دى ژ جەئ خۆ دەرکەفن و دى ل دەقەرئ بەلاقەبن (ÖLMEZ, 2019, 12)، ئەق قەگىرانى گرەدەك ھەيە ب كەقنارىيا دىرا مار مارى و كەلچەرئ كەقنارئ دەقەرا ئۆرمەر، دىبىت پىشتى قالاكرنا گوندى ئۆرمەر ژ خۇجەئ وئ يىن مەسىھى بوو سەردەمەك دىرئ شۆينەوارىن دىرئ وەكى مەزار ل دەق كوردىن موسلمان ژى ھاتىتە بكارئىنان بۆ چارەسەركرنا نەساخىيان، ھەمان مىسولۇچى بۆ قەگىرايە، نھۆ ژى دىرا مار مارى ل دەق خۇجەئ ئۆرمەر، كو ئەو ب ناقتى دىرا مارا و دىرا (دىنا) ژى بناقەكەن، د وئ باومرەدايە، پىرۆز پارگرتنا مەزارى، دى مرۇقان پارىزىت ژ پىقەدانا مارا و دوىشكا و گەزتنا لەقەن سەيان، مەزارى بۆ چارەسەركرنا پرسگرەكەن پىسكولۇچى ژى بكاردئىن، بۆ وان كەسىن تووشى نەخۇشەيىن دەرۋونى - تەپوونى دىن.

ئەفسەرئ ئىنگىلىزى، كاپتن (بىرترام دىكسۇن - 1873- 1913)ن، پىشتى جەئ دىرا مار مارى دىاردەكەت، ل ھەداق ئۆرمەر ل جەئ دېئزىت (ئاكار) ھاتىبە ئاھاكرن، ھەمان وئ مىسولۇچى دىبارەدكەت، لى دىكسۇن ھەدەك بەرفەرەتر مژارئ دەئتە زما، دېئزىت: پىشتى مار كرىنە د كۆرەكىدا، كەقەرەك دانا سەر دەق كورئ و ل سەر ئاھاك، پىشتى هنگى ئەو جەھ بوو مەزار، نەئاندا كەقرى كرە وەسىت، ئەو باومرى ھاتىبو چاندن كو ئەگەر ئەو وەسىتە ب دروستى نەئىتە جىبەجىكرن، هنگى مار دى دەرکەفن و پاشان مەزار دى ھىزا چارەسەركرن ژ پىقەدانا مارا و دوىشكا و گەزتنا سەيان ژ دەستەت، كوردىن ئۆرمەر پى دكەيفخۇش بوون و شانازى ب ھەبوونا وى

مەزىرى دېرىن ۋ ئەۋ بىخۇزى دىچوۋنە سەرمەدانا مەزىرى، وان ئەۋ قەشەيى خىزمەتتا دىرى دىكر دىپاراست (DICESON , 1910: 375).

ئەگەر ھویر ل قەگىرانا دىكسۇنى بىنیرىن، ئەۋ دىبىزىت: مار مامو ھاتە ئۆرمەمار مار خىرقەكرن، ھەر ۋەكى دىبىزىتە مە (ئۆرمەمار) بەرى مار ماری ۋەك گوند ھەبوو، ئى ئەقە ل گەل ئاقەپۇكا قەگىرانا ناگونجىت، ئەگەر ۋەسابىت، ھىنگى ئۆرمەمار كەقنارتەرە ژ قەشە ماری ب خۇ، ژبەركو جەئ دىرا مار ماری ب خۇ ئەۋ مەزارە، (جەئ خىرقەكرنا ماران) ۋ مەزىرى ئاقى خۇ ژ ئاقى ئاقاكەرى ۋەرگىتىيە، جەئ مەزىرى (ئاکار) ل ئۆرمەمار، گرىدانا مېزوویا ھاتتا مار ماری ب ئەسكەندەرى مەزىنقە، ۋەكى دىكسۇن ۋ ۋىگرام دەپتە زىمان، ئەۋ ب خۇ ژى دىتەنەكا مىسۇلۇجىيە، ژبەركو د ئاقبەرا دىرا مار ماری كو ل سەدسالىيا (چارۋى ۋ پىنچى) زايىنى ھاتىيە ئاقاكەرن ۋ ئەسكەندەرى مەزىن ل 320 ئ بەرى زايىنى مریيە، ۋەكو مېزوو ئىكجار دویرى ئىكە. ھەر ج (ۋىگرام) پىشتى ھەمان قەگىرانا دووبارە دكەت، ئەۋ گۆتەنەكى زىدەدكەت ۋ دىبىزىت: باش نىنە مەرۇف مایى خۇ د كارىن ۋى زىرەقانىدا بکەت، نەكو پاشى مار دەرەكەقن ۋ بچن نەخۇشىيان بۇ خەلکى دروستبەكن، گەلەك خىر ژى ل سەر مەزىرى ۋى دەپتەدان (WIGRAM, 1916: 55).

ئەق قەگىرانا ھەئ ھاتىنە بكارىنان ۋەكو واتايەك بۇ ئاقى (مار ماری) ۋ پاشى ئەۋ ب ئاقى ئۆرمەمارقە گرىدایە، زىدەبارى بكارىنانا (مار - حىە) ۋەك بابەتەكى چىشانۇكى، د ھەمان دەمدا ئەق جۆرە قەگىرانا ھەئ كەسايەتیی قەشە (مارى) ب خۇ ژى دكەنە ئاشۇپ ۋ د ئاقا مىسۇلۇجىيىدا جەئ خۇ دگرىت، ل دەمەكى مار ماری نە ئاشۇپ، بەلكى ئەۋ خوتىندكارى (مار ئادى) بوویە ۋ ژ گرۇپىن ھەفتى مۇرىدان ئەۋىن ھاتىن داکو دىنئ مەسىحىيەتن ل ھەرىمىن چىا ۋ داسنا ژوورى (ھەكارى) بەلاقەبەكن (Mookan, 2003: 26)، ئەق قەگىرانا ھەئ دویرن ژ خواندەنەكا زانستى ۋ ئەكادىمى ۋ د واتەدار نىنن، بەلكى مەرۇف دىبىت ۋەسا تىبگەھىت كو ئەۋان خۇ دویرنىخستىنە ژ واتەيەكا زانستىيا باۋەرىپىكىرى بۇ ئاقى ئۆرمەمار.

ئىكەم كەسئ تا نھۇ ل پال قەگىرانا مىسۇلۇجى شىايى واتەيەكا زانستى بدەتە ئاقى ئۆرمەمار، گەرىدەپى قەرمەنسى (V- Cuinet)، ئەۋ ل (1891-1890) ز سەرمەدانا ئۆرمەمار كرى، دىبىزىت: دىرا ماری مامو، ئەۋا دكەقیتە ئاق گوندى ئۆرمەمار، ئەۋ چل مەسىحىيىن كو ل ئۆرمەمار دەمىنن، ئەۋ ب ئەركى خىزمەتتا ھەردو دىرىن قى باژىپكى كوردان پادىن (دىرا مار مامو ۋ دىرا مار دانیال)، دىرا مار دانیال ل قى دووماھىكى كرىنە

مزگەفت، پىشتى مار مامو ژ وئ داڧا كوشتنى ئەوا ژلايىن قەيسەرى (كابادوكيان) ل سەردەمى (جۆليان) ئ جوداخاز پزگار بووى، وى خۇ گەھاندە چيا و ھەمى خشۇك خرقەكرن و دانانە بن كەقرەكى و دىرەك ل سەر ئاڧاكر ئەوا پاشى ناڧى وئ ھەلگرتى. قەكۆلەرئىن ئەنسكلۇپىدىا ئىسلامىيان گۇتتىن (كۆينت)ى بەلاڧكرىن، پەخنى ل بۇجۈونىن دىكسۇنى دگرن و دىيژن: بابەتئ ماران بابەتەكى دويرە ژ گيانى مار ماموى، ئەقە ب تنى ھندەك بۇجۈونىن ئاشۇپىنە، پىشتى ئاڧاھىيى دىرا مار ماموى - مار مارى ل ئۆرەمار ددەنە ناسىن و چەوانىيا ئاڧاھىيى وئ، دىيژن: ئۆرەمار جەھەكى كەقنارئ مەسىحىيەتئ يە، پىشتى ئۆرەمارىيىن مۇسلمان ھاتىنە تىدا، شىان مەسىحىيان ژئ دەرئىيخن و دەستى خۇ دانايىنە سەر ئۆرەمار، ل دووماھىكا قى مژارئ، قەكۆلەرئىن ئەنسكلۇپىدىا ئىسلامى دىيژن: ئەم قەردارىن (كۆينت)ىنە، ب تنى وى ئامازىيا ب واتەيا ناڧى ئۆرەمار دى، دەمى دىيژىت: ئۆرەمار ناڧەكى ئارامىيە و دويرە ژ وان واتەيىن ئاشۇپى، ئۆرەمار ب واتەيا ((كەلھا خودانى - قلعة الرب - Zitadelle des Herrn)) دەيت (ENZYKLOPAEDIE DES ISLAM, 1936, 1072).

ل قىرئ تىگەھى (الرب - خودان) دەيت، ب تىگەھەشتەنەكا خودايى، ھەرچەندە كۆينتى ب خۇ ژى چ زەلالى نەداينە كا ئەو چەوا گەھشتىيە ئەقە واتەين بۇ ناڧى ئۆرەمار، د دەمەكىدا ئەو ب خۇ دىيژىت: پىشتى مارمارى دىر ئاڧاكرى، دىرئ ناڧى وى ھەلگرتىيە، ئانكو بابەت ئىكلاڧىت كو دىرئ ناڧى خۇ ژ (مار مارى) و مرگرتىيە، گەھا (مار) واتەيا وئ د دىن مەسىحىيەتئدا ب رامانا (پىرۇز - مقدس) دەيت، گەھا (مارى) ئەو ناڧى قەشە ماريە ئەوئ دىر ئاڧاكرى، ئەق پارچە ب خۇ دەستىيەكە مەرۇڧ گرىمانەيان ژبۇ ناڧى (ئۆرەمار - اورامار) ل سەر ئاڧاڧەت، دىت (كۆينت)ى ئەق ناڧە بۇ جەئ دىر لئ ھاتىيە ئاڧاكرن دارشتىت، جەھەكى بلندە و ل ھنداڧى نەالەكا كوير (گەلئ ئۆرەمار) دروستكرىيە و قەشە مار(ماموى - مارى) وەكى دامەزرىنەر و خودانى وى ئاڧاھىيى (دىرئ) ل وى بلنداھىي وەكى كەلھەكا خودايى دەيتە دىتن ناسكرىيە، كەلھا خودانى ئانكو كەلھەيا قەشە مارى، ل سەر قى بنىاتى (كەلھا خودانى - قلعة الرب) گونجاي دىتتە بۇ واتەيا ناڧى (ئۆرەمار) ھەلەت ئەقە لىكدانا مەيە و لىكدانا كۆينتى نەھاتىيە زەلالكرن.

كۆينت، ئاڧرىيى ب ھندئ ددەت كو دىرئ ناڧى خۇ ژ مار(مامو - مارى) و مرگرتىيە، ئۆرەمار پەيقەكا ئارامىيە، كو ھەلگرتى چ گومانانە، ل قىرئ د شىاندەيە زىدەتر ل سەر چەوانىيا و مرگرتنا ناڧى دىرا مار مارى رابوەستىن، بىي ھىچ گومانەك گرىدەنەك ھەيە د ناڧەرا ناڧى (ئۆرەمار) و مار (ماموى - مارى)دا، د شىاندەيە واتەيەكا

باشتر و ئەكادىمى بۇ ئاقتى ئۆرەمار بەستىبىخىن، گەلەك يا جىاوازنەبىت ل گەل واتەيا كۆينتى دايخ، ئۆرەمار ژ دوو گەهان پىكدهيت (ئۆر - آور يا عەرمبى + مارى) گەها ئىك (ئۆر يان آور)، د فەرەنگا پىرۇژدا ب دوو ئانكويا دھىت: ئۆر ئاقتەكى عىبرىيە ب ئانكويا (رۇناھى) يان گورپيا ئاگرى يان نویرەه، يا دووئى ب ئانكويا (جە - مكان) (مجمع الكنائس الشرقيه، 198: 261)، ئانكو ئۆر چ جەك بىت يان پارچەيەكا زەقىيى بىت، وەكى د قەگىرانا چىشانۇكىدا ھاتى (جەئ خرقەكرنا ماران)، د شياندايە_مرؤف بىژىت ئەو گوندەك يان باژىرەكەك بوو، (مارى) خوئىندكارى مار ئادى بوو، لى مار مارى ب خو ژى دوو خوئىندكارىن وى ھەبوون (تۆماس و فليبووس)، تۆماس ھاتىيە ھنارتىن داکو دىنى مەسىحيەتتى ل رۇزان و داسنىيا ژوورى بەلاقىكەت(يوسف، 2014: 311)، پشتى (تۆماس)ى كو ھەر ب ئاقتى خوئىندكارى (مارمارى) ھاتىيە ناسكرن و ل جەئ ئاقتى وى (مار مارى) ھاتىيە گۆتن، ل گوندى ئاكار ھنداقتى ئۆرەمار، وى دىرەك ئاڧاكر، پشتى ھنگى ئاقتى (مار مارى) ھەلگرتى (TOP & ÖZKURT, 2007: 473)، پاشى (تۆماس) خوئىندكارى مار مارى، ل گەقەپى ھاتىيە شەھىدكرن (AL-JELOO, 2016: 39). ب قى يەكى مرؤف دشىت واتەيەكا دىتر بەدەتە ئاقتى ئۆرەمار، ئەوژى نىژكى واتەيا (كۆينتى)ى بىت، ئۆرەمار ب ئانكويا (باژىرەپى مارى-مدىنە مارى) دھىت، كو كۆينتى ب خوژى تەكەزىيى دكەت، ئۆرەمار باژىرەكى بچويىك بوو.

- لايەنتى فەلەكى و جوگرافى:

ئۆرەمار دكەقتە ئاقبەرا ھىلا پان (37°23) ل باكور، ھىلا دىژىر (44°04) ل رۇژەھلات، ب بلنداھىيا 1450 مەتر، 4756 پىيا (THE ENCYCLOPAEDIA OF ISLAM, 1995: 173)، ل سەر لايەنتى خومزا و جوگرافىيا ئۆرەمار، باسىلى نىكىتىن دىژىت: ئۆرەمار، ئەو ھندەك بلنداھىيە شىيانىن مەزن پى دقۇن داکو بشىيى بگەھىيى، سەرنشىقىيىن پىك، چلىختىن تىژ و دى، ھەر دى و كەقۇرۇن مەزن و ئاسى، دمرز و دۇلپىن كوير دىخاقتىنە ژ بەقۇر، پەنگى شىن و كەسك يا پىلپىن رويبارى شىن ل بنى دىيارن، رىبارىن وئ دىمەترسىنە و ھەمى ژى تىكچوئىنە، ھەما بىژە ئۆرەمار گۆشەيەكا ژىيرىكرىە ل قى جىھائى، پشتى تۆقى سىروشتى دىيىنى، ژ نوى د شىاندايە توو مللەتتىن د قى دىقەرىدا دژىن بىياسى، چۆل و خومالى، سادىمى و وىرەكى، ھەما بىژە ئەو كەسىن ل قىرە دژىن وەكى خومازىا وئ و دىمورىبەرىن وئىنە، شەپشانىن (دەندە) (Kılıç, 2014: 30)، قى دەستەواژىيى بكاردەھىنىت و ب وئ جوگرافىيا سەخت گریددەت. جىوانترىن دانەنىاسىن بۇ ئۆرەمار ئەو يا (پىترام دىكسۇن)ى كرى، دەما دىژىت: گوندى ئۆرەمار، ئىك ژ

جوانترین وان جهانە ب شىوئەيەكئ پهاىي يئن من هەتا نھۆ دىتى، ئەو دكەقيتە سەر لىقا كىريەكئ وەكى شىوئ زىنيا هەسپەكئ، ب بلنداھيا 5200 پيا، بلنداھيا وى چيايئ ئۆرەمار پشەتا خۆ دايئ نيزىكى 14000 پيا دبىت، ل ھنداھى گەليەكى كویر نيزىكى 2000 پيا دبىت هەتا خوارئ، ئەو ب دروستى وەكى ھىلينكا (حاجى پەشك - ديمەقەسك، طائر السنونو)یە، چاندنا گوندی ب شىوئەيئ لاتكانە و شویرھيئ وانا گەلەك ب جۆانى ھاتينە چىكرن، ھندەك جارن ژى چەندىن لاتك دبە پانتاھيا زەقيەكئ ب تنئ، ناخەكا دمولەمەندە، ئەو باشترین جۆرئ (ترى) بەرھەمدەينيت د قئ پارچەيا جیھانئدا، ئەف لاتكئ ھەنئ گەلەك د كەفئارن، دبىت بۆ جارا ئىكئ ئەو ژلايئ نەستووریانقە ھاتبنە چىكرن، مەزاريئ كەفئترین دژا ئاسۆريا ب نافئ (مار مامو) دكەقيتە ھنداھى گوندئ كوردئ ئۆرەمار، ئەو گەلەك شانازيئ ب قئ مەزاري دبەن (Dickson, 1910: 375)، پشەتى شویرھەيئ لاتكان ب كەفئارن دەيئە چىكرن، ئەو ئاخى ب زەمبیلان و ب ملئ زەلامان دكئشەنە وان لاتكان، كئشاننا ئافئ ژى بۆ وان لاتكان ب رىكا كۆلانا جۆكانە (WIGRAM, 2016, 55) .

لايەنئ كارگىريئ ئۆرەمار ل سەردەمئ ئۆسمانيان:

ئىكەم جار وەكو جەھەكى خودان پىگەھە ھاتییە دیتن، د چاقكانییەكا موسلماناندا (مرأة البلدان - *Mir at-Buldan*) دا، تیدا ھاتییە " ل نافەپاستا سەدسالييا حەفتئ زايینی، ئۆرەمار بەرسنگگرتنا داگیركەريئ عەرەب گرتن، ئەوئ دقيان ب ھیزا چەكئ خۆ وانا بکەنە موسلمان" (AL-JELOO, 2016: 48)، ل نافەپاستا سەدسالييا شازداندا ژى، د پەرتووگا (الذخائر) دا، پشەكا (ميرئ كوردان)، تیدا ھاتییە " ل 14 كانوينا دوويئ سالا 1545 ز، دەما میراتیيا ئامیدی داینە سۆولتان حسیئ، تیبینی ھاتە كرن نافئ زاخۆ تیدا نەھاتییە، نەئینانا نافئ زاخۆ و دەفەرئ دیتر، ژبەرکو (زاخۆ و ئۆرەمار) و دەفەرئ دیتر بەرى ھنگى ل 22 گۆلانا 1538 ز ھاتبوونە زیدەكرن ل ژیر دەستەلاتداریيا سولتان حسیئ" (TEKİN, 2018: 207)، دەما میر عزمدين میرئ ھەکاریان بزاقدكر میرگەھا خۆ بەرفرەھبەكتە، ئۆرەمار ئىك ژ وان جھان بوو ل پال مەرگەومر و تەرگەقەر و دوسکییان و رىكان بگريت، ل ھاقینا 1847 ز ئۆسمانيان دووماھیک ب فەرمانپروایيا میرگەھيئ كوردان ئینا (ÇİFTÇİ, 2018: 150)، پشەتى ھنگى ب دوو سالان ل 1849 ز و پئەھل، پشەتى ھەردوو میرگەھيئ شەمزیان و ھەکاری ھاتینە ھەلوەشاندن، ئۆسمانيان ھەولدن ب رىكا بەرپرسىئ حكومى فەرمانپروایيا وان جھان برپەقبەن (KAPLAN, 2014: 124)، ل نافەپاستا سەدسالييا نۆزداندا، ھەر ئىك ژ بىت شەباب - قلابان، شەمزیان، گەقەر، ئۆرەمار، ئەلباك، مەحموددیئ و نورذ، ل سەر

سەنجهقا ھەكارييان ھاتنە زىدەكەرن (DEMİRTAŞ, 2016: 165)، ب ئىكجارى ئۆرمەار ژ پەيكەرئ قەزا ئامىدىيىن ھاتە قەگواھاستن بۇ سەنجهقا ھەكارييان، ل سالا 1849ز ل ژىر ئاقى پلانن چاكسازىيىن نوى، ب ئارمانجىن ئابوورى و ئىمناھىيىن ل درىژىيا دەقەرئىن دكەقتنە سەر ئىقىن سەنورى ئۆسمانىيان ل گەل دەرلەتا قاجارى ب پلا ئىكى و روسيا ب پلا دوويى، ب رىكا پىدانا بەخشىنەيان و گرىدانا مەھانەيىن دراقي بۇ سەرۆك عەشیرەتان، ئۆسمانىيان دقيان عەشیرەتەين كوردان و ب تاييەت ئەويىن دكەقتنە سەر ئىقىن سەنورى تىكەلى سىستەمى سقىل بکەن، وان بکەتە رىكخەر د نابقەرە دەرلەتەي و جىاكى عەشیران، داکو ئەو عەشیرە وەك زەلامىن دەرلەتەي چەكى ھەلبىگرن، د قى دەرگەھىدا ل پال ئاقىن گەلەك سەرۆك عەشیرەين ھەرىما ھەكارييان ئاقى (عەلى ئاغا ئۆرمەار) دەيتەدیتن و برى (200) قروش بۇ ھاتىنە برىن (ÇİFTÇİ, 2018: 202)، ئىدى پىشتى قى دىرۆكى تىيىنى دەيتەكەرن، ئاقى ئۆرمەار بەردەوام وەك خودان پىگەھەك کارگىرى ھاتىيە.

ل سەردەمى ئۆسمانىيان يەكەيىن کارگىرى د سىستەمى دەرلەتەيدا د جەگىرنەبوويىنە، (كانتۇن، قەزا، سەنجهق، ویلايه) گەلەك جارەن تىكەلى ئىك بوويىنە بۇ دەمەكى درىژ تەقلىھەقىيەك ھەبوويە د ناسکرن و جەگىرکرن ئاقىن يەكەيىن کارگىرى، ھندەك جارەن سەنجهق بۇ دەقەردار- قضا، ھاتىيە بکارئىنان، ھندەك جارەن وەك كانتۇن - مقاطعة ھاتىيە گۆتن، ھندەك جارەن زى دى بىنن سەنجهق بۇ - پارىزگەھ، ھاتىيە بکارئىنان (YILDIZ, 2016: 193)، ل سالىن 1868- 1869ز ئۆرمەار وەك قەزا ھاتىيە تۆمارکرن (SEZEN, 2017: 197) و 200 مال تىدا ھەبوون، 1200 ئاکنجىيىن وئ ھەبوون (DEMİRTAŞ, 2016: 166)، د پەيكەرئ کارگىرىيى سالىن 1871 - 1870ز، پىشتى گەقەر بوويە قەزا، ئۆرمەار وەك ناحیە ھاتىيە تۆمارکرن، رىقەبەرئ وئ (حوسەين ئاغا ئۆرمەارى) بوو (HAKAN, 2020: 116)، ھىژاى گۆتنىيە، حوسەين ئاغا وەكى د شەمايا مالا مېرىدا دەيتە دیتن، دىتە براىي (سەلىم زوبەيد ئاغا ئۆرمەارى) بابى سىتو ئاغا، ئۆرمەارى ژىرا دىژن (قنىتى حوسەين).

ئەق پەيكەرە ل سالا 1872ز وەك خۇ مايه (YILDIZ, 2016: 194)، لى حوسەين ئاغا ئۆرمەارى ل دووماھىيا 1871 ز ھاتىيە دویرئىخستىن و 1871 و 1872ز (تەمەر بەگ) بوويە رىقەبەرئ ناحىيا ئۆرمەار (ERDOĞAN, 2021:130)، تەمەر بەگ ژ دەرلەي ئۆرمەار وەك بەرپرسەكى حکومەتەي ھاتىيە پەوانەکرن (ALANDAĞLI, 2018: 841)، دىت دویرئىخستنا حوسەين ئاغا ئۆرمەارى بۇ وئ ئىكى بزقپت، د قان سالاندا براىي وى (سەلىم زوبەيد ئاغا ئۆرمەارى) ھاتبوو تۆمەتبارکرن ب سەرکىشىيا گروپى (ياخىبووى)،

ئۆسمانلىيان ۋى چاخى ھەر تەڭگەرمەكە كوردى ل وان دەڭھرا ھاتبا دىتن ب گروپپىن (ئەشقا - ياخيىۋى) نافدكر، ئەشقىا ب واتھيا پېگىرپىن پېكان، ئەڭە ۋى ۋەك كېمكرن و كرېتكىرنەك بكارئىناينە، ئەڭە ئىك ۋ وان سىياسەتپن ئۆسمانلىيان بوو ل گەل عەشىرەت و مىرگەھپن كوردان پەيرەمۇدكر، كەسەك دگرتە خوۋ و دكرە زەلامى دمولەتپ، كەسپ ئىكپ يى عەشىرەتپ ئەگەر نەھاتبا چەماندن بۇ سىستەمى دمولەتپ تۆمەتباردكر و ب قى پىكپ ناكۆكى د ناقبەرا عەشىرەتپدا دروستدكرن، ھەر ۋەكى د بەلگەنامەيا ژمارە (253) ل جەلپل ل وىلايەتا ئەرزەرمۇ ل 20 رەجەبى 1290 كۆچى بەرامبەر (1874 - 1873)ز، دمركەفتى، تپدا ھاتىيە.

" ئىك ۋ مەزنە گروپپىن (ياخيىۋى) كو ژمارا وانا نېزىكى 600 كەسان دبوون، ل گەلپىن ئۆرمەر، دەستدېژى كرىنە سەر يەكەيەكا لەشكەرپ شاھانەيا فەرمى، ئەۋپن ل باژىپكى گەڭەر - دۆسكى، ياكو گرپداى سىنجەقا وانى ھاتبوونە رەۋانەكرن.

ل سەر قى تاۋانپ ل 21 موحەرەم 1290، بېپارا دادگەھا تاۋانان ۋىۋ وانا دمركەفتىيە، كو سى ۋ وانا ھاتنە بدارقەكرن، ئەۋۋى (رەشۋ ئاغا زاد سادو و براپپىن ۋى شاقۋلى و ئەحمەد ئاغا)، سەلپم ئاغا ئۆرمەرى نەھاتىيە گرتن، دويچچوون بەردەۋامدېبىت تاكو سەلپم ئاغا ئۆرمەرى دەپتە گرتن (BABALIK, 2020: 191). " خان ئەبدال كو زەلامى دمولەتپ بوو، ھەر سال ل گەل چەند لەشكەرەن ۋ گەڭەر دچوون ب ۋۆرى باج ۋ خەلپى گوندىپن دۆسكى و ئۆرمەرىيان دستاند، ۋلاپ زەلامپن سەلپم ئاغا ئۆرمەرىيە ھاتە كوشتن، خان ئەبدال كورد بوو، لى زەلامەكى ۋۆرداربوو، دەمپ باج ۋ خەلپى ۋمردگرت ئەگەر ھەژارەكى چ نەبا بدەتپ، ۋى سىتېركا قوتپ وانا تىكدا (ALANDAĞLI, 2023: 238)، ۋبەركو حوسەپن ئاغا ئۆرمەرى ۋەك پېڭەبەرپ ناحىپپ ب ئەركپ دەستەسەركرنا سەلپم ئاغاى پانەبوۋبوو، ئەۋ ۋ پېڭەبەرىيا ناحىپپ ئۆرمەر دەپتە پاكرن و تەمەر بەگ كو بۇ چەندپن سالان ھەم ۋەك ئەفسەرەكى لەشكەرى و پېڭەبەرەكى كارگېرى ل جەپن دېتر ۋى كاركرىيە، ھاتە دانان ل جەپ حوسەپن ئاغاى.

ل سالىپن 1875 و 1876 ز ھەكارى و گەڭەر بوۋىنە كانتۇن - مقاطعة گرپداى سىنجەقا وانى ئەۋا گرپداى ب ئەرزەرمۇ، ئۆرمەر ب ناحىيە ھاتىيە ناسكرن، گرپداى گەڭەر (ÖZGEN, 2016: 76)، 30 گوندىپن ۋى ھەبوون، 1800 مال، 2850 كەس مەسحىبوون و 2360 كەس ۋى مۇسلمان (Kılıç, 2014: 25)، د ناقبەرا سالا (1877-1880) ز چ زەلالكرنپن پەيكەرپ كارگېرىپ سىنجەقا ھەكارىيان نەھاتىنە زانىن، د

دویشی ل سالا 1881ز ههکاریا وەک سنجەق هاتییه تۆمارکرن و ئۆرمەر وەک ناحیه ک - ناوچهداریه ک گرێدای جۆله میرگن هاتییه نفیسین، (SEZEN, 2017: 197)، ل سالا 1882ز، پشتی جارەکا دن گەقەر بوویه قەزا، (ئۆرمەر) وەک ناحیه گرێدای گەقەری هاتییه ناسکرن، ئەف پەیکەرە بەردەوامبوو هەتا 1886 ز، چ گۆرپانکاری ب سەردا نەهاتییه (YILDIZ, 2016: 195)، ل سالا 1887ز ئۆرمەر وەک خۆ مایه ناحیه ک گرێدای گەقەر بوویه، ل سالا 1888 ز گۆرپانکاری ب سەر پەیکەرێ هەکارییاندا هاتییه، ژ 11 قەزا و 49 ناحیان پیکهاتییه، د قی گوهارتنیڤا، ئۆرمەر ژ ناحیه بوویه قەزا، (جیلو و شتازن) وەک دوو ناحیه پێقه هاتییه گرێدان، گوندین گریدای پێقه ژ 30 گوندان بوویه 32 گوند (ÖZGEN, 2016: 77)، کورد ب تنی ل ئۆرمەر بوون، جیلو و شتازن مەسیحی تێدابوون (HECKMANN, 2000: 176)، ل سالی 1889 - 1891 ز، چ گوهرپین د ناسناقی کارگیریی ئۆرمەردا نەهاتییه کرن و مایه قەزا و دوو ناحیین وی هەبوون، لی ژمارا گوندان بوویه 34 گوند (DEMİR, 2020: 869)، ژمارا ئاکنجیی قەزا ئۆرمەر 25910 کەس بوون، ژ وانا 14000 کورد، 11000 هەزار مەسیحیی گریدای قەزای بوون، ل گەل 870 تورکین ئۆسمانی و 40 مەسیحی ل ناڤا ئۆرمەر، ئاکنجیی نافەندا ئۆرمەر 3040 کەس بوون، ژ وانا 3000 کورد و 40 مەسیحیی نەستووری ژبو خزمەتکرنا هەردوو دیرین ئۆرمەر (CUINET, 1891, 757)، ل سالا 1892ز چ گۆرپانکاری ب سەردا نەهاتییه، ل سالا 1893 ژمارا قەزای گریدای هەکارییان کیمبوویه، ژ 11 قەزا بوویه 7، پیکهە ئۆرمەر گۆرپانکاری ب سەردا هاتییه، ژ قەزای نزمبوویه و بوویه ناحیه - ناوچهدار گریدای قەزا گەقەر، سالی د دویشی 1899 - 1894 ئۆرمەر وەک خۆ مایه ناحیه گریدای قەزا گەقەر (ÖZGEN, 2016: 79-80)، ل سالی د دویشی بۆ چەند سالن چ زەلالکرنین وەسا نەهاتییه دیتن، دبیت وەک ناحیه مابیت، ل سالا 1912 دەمێ هەکارییان هیشتا سنجەقە ک گریدای وان بوو، ئۆرمەر وەک قەزا هاتییه تۆمارکرن (ÇAYKIRAN, 2020: 18).

پشتی دامەزراندنا دۆلهەتا نوی یا تورکیا ل 1923، هەکاری وەک پارێزگەهە ک جودا ژ وان هاته جەگیرکرن، چار قەزایین وی هەبوون: جۆله میرگ، بێت شەباب، گەقەر و شەمدینان، ئۆرمەر و باژیرگە (تیارا ژیری) و دۆسکی (بەکارجان)، سی ناحیه بوویه، پشتی وازووکرنا پەیماننا سنووری تورکی - عیراقی، ناڤهرا تورکیا و بریتانیا و عیراقی ل 5 خزیرانا 1926، دووماهیەک هیلا سنووری هاته دیارکرن و ل گەل سنوورین پارێزگەها هەکاری ژ جەگیربوون، ئۆرمەر وەک ناحیه - ناوچهدار جەگرتیه (TAŞKIN, 2020: 591)، پشتی ل سالا 1960 سیاسەتین تورککرن نافین

كوردى گەھشتىيى، ئافى ئۆرەمار ھاتە گۇھارتى بۇ داغلىجە - (Dağlica)،
(SEZEN,2017:197) ويىقەتر ھەتا ئىرۇ ژى ئەو د پەرگالا فەرمىيا دەولەتتە، ناحىيەكە
گىردايى قەزا گەقەر يا گىردايى پارىزگەھا ھەكارى.

- سىنورىيىن كارگىرى:

سىنورىيىن ئۆرەمار ژى ب پىي ناسناقى وئ يى كارگىرى گۇرانكارى ب سەردا
ھاتىنە و ھند جاران ژى تەقلىھەقى د وان سىنورىندا دەيتە دىتن، (نىكىتىن و سۇن)
سىنورىيىن ئۆرەمار ۋەك ناحىيە ب قى پەنگى دىاردكەن " ل باكوور شتازىن و گەقەر، ل
باكوور پۇژئاقايى وى جىلو، باز، تۇخۇما، تىار، ل باشوور پۇژئاقايى وئ ئەرتۇش و
پىكان، ل باشوور وئ ژى بارزان، و ل پۇژھەلات ژى شەمىزان" (Nikitine &
Soane, 1923:70) ئەو سىنورىيىن ژلايى (V. CUI NET) ھاتىنە دەستىشانكرى ۋەكى قەزا،
ج جوداھىيا وى نائىتەدەيتىن دەما ژ ناحىيى دىبىتە قەزا (V. CUI NET) ب قى شىيەيى
سىنورىيىن قەزا ئۆرەمار: " دكەقەتە نىشا سىنجەقا ھەكارى، ل باكوور وئ قەزا
جۇلەمىرگ، ل پۇژھەلات قەزا يىن گەقەر و شەمىدان، ل باشوور وئ ژى ئامىدىيى و ل
پۇژئاقا ژى چال (CUI NET, 1891,757) ."

ئىدىم:

YILDIZ, Mehmet Zeydi, XIX. YÜZYILDA HAKKÂRİ'NİN İDARİ YAPISI, Uluslararası
Tarihte Hakkari Sempozyumu - 14-15-16 Kasım 2014, Hakkari, Birinci Baskı- 2016,
Ankara.p198.

دو: بنیات- کۆکا ئۆرەمارییان.

ل گۆردی نیرینا باسیلی نیکیتین، کونسولئ گشتیی پرووسیئی بهرئ ل ئۆرمیی، دبیژیت: د ژیدمرەکی موسلمانان (مرأة البلدان) هاتییه وەرگرتن، یا ئەم دزانین ل نافەراستا سەدسالییا حەفتی زایینی، ئۆرەمار بەرھنگارییا داگیرکەرین عەرەب گرتبوو، ئەوین دفیان ب هیژا چەکی خۆ ئیسلامئ ل ھەر دەرئ بەلاقەبکەن، بەرەقانییەکا توند کرن، ئەقە وی گریمانئ پشتراست دکەتن کو ئۆرەمارئ، ئەو کوردئ نەوئی ناسیار، ئەو وی چاخی مەسیحی بوون (AL-JELOO, 2016: 39)، مەبەست ژ کوردئ ناسیار (سیتو ئاغا ئۆرەمارئ) یە، (V. Guinet) نیرینەکا زەلالتر بەرچاقدکەت، دەما دبیژیت: " ئاکنجییئ بهرئ ل ئۆرەمار مەسیحییوون، بابیرین ئاغا ئی نەو (سیتو ئاغا) ل سەر دەمئ بهرئ ئەو ھاتنە ئۆرەمار، مەسیحی ژئ دەرئخستینە (ENZYKLOPAEDIE DES ISLAM, 1936: 1072) نیرینا (کۆینیت)ی نیرینا ژ چاڭکانیا موسلمانان یا نیکیتین پشتبەستن ل سەر کری ھەر چ نەبیت وی مژئ ڤادکەت کو ئۆرەمارییئ نەو، ئەوین مژارا قەکۆلینا مەنە، ئەو ھەر ئەو ئۆرەمارییئ خۆجھین بهرئ نینن پشتی پەياما ئیسلامئ گەشتیی موسلمان بووینە، بەلکی ئۆرەمارییئ نەو، ئەو ل دووماھیکین سەدسالییا 17 زایینی، ب مشەختی ھاتینە ئۆرەمار، سەرمرای نیرینئ کۆینت زەلالترن، ئی دیسان ژمارەکا میژوونقیس و قەکۆلەران، نیرینئ نیکیتینی وەک چاڭکانی د مژارین ناساندنا نشئ ئۆرەماریان بکارئانینە، عەباس عەزاوی خودانئ کتیب (العمادیه فی مختلف العصور) (السلفی و فندی، 1998)، نیرینا نیکیتینی ئەرئ دکەت، ئۆرەمارئ عەشیرەتەکا کوردانە، ل دەقەرا گەقەرئ دژیت، بهرئ ل سەر دیانەتا نەسرانیان بوون، سیتو ئاغا، ئەو ژ کۆکا مەسیحیانە ژ گوندی ئۆرەمار، د دویقرا ھند قەکۆلەرین کورد ژئ ھاتینە فیجاری نیرینئ (عەباس عەزاوی) ژبو ناسکرنا نشئ ئۆرەماریان، بۆ خۆ کرینە چاڭکانی و بکارئانینە.

ئەو نیرینئ گریمانەیی ل سەر گۆتتا نیکیتینی دکەن، جھئ باوەریئ نینن و پشتبەستن ل سەر ناییتەکرن، ئەگەر پشتبەستن ئەوبیت خۆجھین ئۆرەمار ل دەستپیکین قەکرنئ ئیسلامئ بۆ وەلاتئ کوردان مەسیحییوون، ژ خۆ دەما ھیرشین موسلمانان گەشتینە بەھدیان و ھەکاریان، کوردین قان ھەریمان ل سەر دینی زەردەدەشتییەتی و کیمەک ژئ مەسیحییوون (العباسی، 1969: 25)، ژلای خۆقە (WIGRAM) ژئ، دبیژیت: " ئۆرەمار د سەردەمانەکیدا گوندئ مەسیحیان بوو، کوردین موسلمان، پشتی ھاتینە تیدا، گفاشتن ل سەر وانا کرییە و مەسیحی ژئ ھاتینە دەرئخستن (WIGRAM, 1916: 55)، ئەقە ب خۆ گرۆقەییە کو پشتی قەکرنئ موسلمانان

گەھشتىنە ھەر يىمى زۆزان و گەقەرى ل ھەكارييان، نىشتەجىيىن ئۆرمەر مائىنە ل سەر دىنئ خۇي مەسحىيەتتى و پىشتى كوردىن موسلمان (ئۆرمەريىن بىمشەختى) چووينى، مەسحى زى دەرکەفتىنە، نابىزىت ئەو مەسحىيىن ل ئۆرمەر پىشتى بووينە موسلمان ئەوين مەسحى زى ھاتىنە دەرئىخستىن.

دا بىشئىن ئىرىنەكا راست بىنىنە ھۆلئ و دووماھىكى ب وان ئىرىنىن بى بەلگە بىنىن و بگەھىنە ئەنجامەكى دا ئەوين دويىق مەرا دەين بىشئ پىشتەستىن ل سەر بىكەن، دى چەند ئىرىنىن ژ چاڭكانىيىن ئەكادىمى و زانستىن چاڭكاناسى - سۆسپۆلۇجى و ھەنەك ئىرىنىن خۇمالى ئىخىنە بەرچاڭ، ب قى رەنگى.

۱- ئىرىنىن ھەكۆلەرەن:

ئىرىنا ئىكى: ھەكۆلەر KAPLAN Yaşar، دىبىزىت: "گوندئ ئۆرمەر ل سەردەمەكى مەسحى - نەستورى لئ دئاكنجىبون، دكەفىتە د دەقەرا دۆسكى ياندا، كەسەك ب ئاقى ھەيدەر - ھەيدەر، وى عەشىرەتا خۇ يا (گۆيىان) ھىلابو، ب خىزانا خۇقە ھات ل گوندئ ئۆرمەر ل ھەريما ھەكارييان جەگىربو، پىشتى چەند نەشەكا رىشتا كورپىن وى (مەف و لەمدىن) بۆشبوون و دەستىن خۇ دانانە سەر گوندى، مەسحىيان - نەستورىيان دەستىپىكرن ژ گوندى دەرکەفتىن، سىتار ئاغا (سوتو ئۆرمەرى) ب كەسايەتيا خۇ يا كاريىمايى و ب ھىزا خۇ ئەو شيا مۇقۇن خۇ خەرەكا ل دوور خۇ خەرەكبەكەت و عەشىرەتەكى ئاقابكەت ب ئاقى عەشىرا ئۆرمەر، ھەمۇونا خۇ ل سەر عەشىرەتەن دىموربەر زى سەپاند" (KAPLAN, 2019,295). پىشتى رىشتا كورپىن ھەيدەر بۆشبووين، وانا دەستى خۇ دانانە سەر ئۆرمەر و خۇ ب مەزنىن ئۆرمەر دانە نىاسىن، زىەر قى ئىكى ئالىسەنگە گوندى تىك چوو، مەسحى بەرە بەرە ژ گوندى دەرکەفتىن (ALANDAĞL, 2023, 229).

ئىرىنا دووى: (LALÉ YALÇIN-HECKMANN) ھەكۆلەرە پىپۇر د زانستىن سۆسپۆلۇجىدا، د تازەترىن ھەكۆلىنا خۇدا ل سەر عەشىرەتا ئۆرمەر، دىبىزىت: "بابكالكىن ئۆرمەرييان بۇ مالباتا مىرپىن (شەنەخى) ھەدگەرپىن، دوو كورپىن مىرەكى شەنەخى بەرى 300 سالان كو دكەفىتە دىموربەرپىن ساللا 1685 زايىنى، ھاتن و ل ئۆرمەر جەگىربوون، ھەردوو كورپىن مىرى ب ئاقى (لەمدىن و مەف) كۆ ئۆرمەريىن نەو بۇ رىشتا قان دوو برايان ھەدگەرپىت و ل ئاق ئۆرمەرييان ب (بابكى لەمدىن و بابكى مەف) دەينە نىاسىن (HECKMANN, 2000:178).

نېرېنېن خۇمالى:

نېرېنېن ئىككى: ھەجى عەبدولقادىر مىكائىلىن محەممەدى ئۆرمەرى، تەمەن 99 سالە، دىدارەكا مەيدانىدا ل گەل قەكۆلەرەكى، دېئىت: " ئەم ئەسلىن خۇە ژ جزىرا (بۇتان) ھاتىنە، و بنگەھا عەشىرا ئۆرمەرى ژ وئ دەرئ دەيتن، سەدەمىن ھاتنا وانا ل جزىرا بۇتان و جەگىرېوونا وانا ل ئۆرمەرى ب دروستى ئاشكرانىنە، ئى باب و باپىرىن مە دگۆتن، سەدەمىن ھاتنا مە و قەقەتەن ژ جزىرا بۇتان ب سەدەمىن خۇيندارىيەكا ناھخۇيى بوويە، دوو كەسەين ب ناقتىن (لەمدىن و مەف)، ژ بىنەمالا مىرئ جزىرا بۇتان، ھەردوو براين ئىك بوون، و ژبەر خويندارىيى ژ جزىرئ مشەخت دىن، دەيتە پەوانەكرن بۇ بەر دەستى مىرئ ھەكارىيانن، مىر ژى قانا رىدكەتە ھەرىما ئۆرمەرى و ل وئ دەرئ ئاكنجى دىن، ئىدى پىشتى وەختەكى نفس و زورىيەتا وان زىدە دىت و عەشىر ژ وان پاشدكەقتن، وەكى تى گۆتن وى وەختى نىشتەجىبوونا خەلكى ب دەستوورا مىرەكان بوويە، جەئ كو مىرەكان ب خاستبايە خەلك ل وئ دەرئ ئاكنجى دكرن، ھۇسا عەشىرا ئۆرمەرىيان زورىيەتا دوو برايانە و ژ ئالىين خوينىقە ھەرى نىزىكى يەكن، ھاتنا ھەردوو برايان (لەمدىن و مەف) ژ جزىرا بۇتان، قەدگەپىت بۇ (300-400) ساللا بەرى ھۇ، ئىدى ب سەدەمىن جودا جودا ئۆرمەرى بەلاقەى گەلەك گوند و دەقەرىن دىتر بوون (Baykal, 2022, 264) .

نېرېنېن دوويى: سەلىم ئۆرمەرى، ھۆنەرمەند، تەمەن 70 سالى، د ديارەكا مەيدانىدا ل گەل ئقىسكار (متحت كۆتلەر)، دېئىت: ئۆرمەرى د بنىاتدا ل شرنەخى ل دەقەرا جزىرا بۇتان ھاتىنە، ھەردوو برايان (لەمدىن و مەف) ل جزىرا بۇتان كۆچكرىنە جۆلەمىرگى، مىرئ جزىرا بۇتان نامەيەك پىدكە بۇ مىرئ جۆلەمىرگى دا كو مالباتا (لەمدىن و مەف) يان جەئ وانا ل ناف ئاھا خۇ بكتە، مىرئ جۆلەمىرگى قان كەسا قەبول دكتە و پىدكەتە ئۆرمەرى و دكتە جىرانىن ئەرمەنىيان، وەك تى زانىنن، مىرئ جۆلەمىرگى بىنامەكى (لەمدىن و مەف) ئ ئىمانەتى قەشەيى دىرا ماتە- MATA دكتە، ئۆرمەرى وى چاخى ب تەمامى جەئ ئەرمەنىيان بوو، پىشتى ئۆرمەرى كەقتىيە دەستىن زورىيەتا لەمدىن و مەف، وان ھەردووكان ئاغاتىي ل مللەتى دكر، و جار جار ژ ئىك دگوارتن بۇ يى دن (yuksekovahaber, 20/3/2019).

- شىرۇقەكرن:

د نېرېنېن ئىككىدا، بنگەھى مشەختبوونا ئۆرمەرىيان بۇ جودابوونا وانا ژ عەشىرەتا گۆيى، كو ناھەندا خرۇقەبوونا وانا بۇ بىت شەباب قەدگەرىيىت، يا گرېدايى

شىرنەخى، نىرپىنەك لاوازە، بەلكى ئەو پاسترە، كو قىتتى مالا مژدىن بەشەككى ژ وانا ب
 ھەر سەدەمەككى بىت، ئۆرەمار بىجە ھىلاينە و ل قلابان بىجەھووينە و نھۆ ژى بىنەمالەكا
 بۇشا عەشىرەتا گۆييان خۇ ب مژدىنى (ئۆرەمارى) ددەنە ناسكرن، نىرپىننى دىتر، كۆكا
 ئۆرەمارىيان بۇ مىرپىن شىرنەخى و بۇتان قەدگەرپىن، و ژبەرکو پايتەختى مىراتىى جزىرا
 بۇتان بوويە، ئانكو ئەو بىنەمالا مىران يىن ئۆرەمارى ژى دروستبووين، چ شىرنەخى بن يان
 بۇتانى بن، ھەر بۇ جزىرا بۇتان قەدگەرپىن، ژخۇ نىرپىننى (Baykal HECKMANN)
 ئىناينە زمان، گەلەك نىزىكى ئىكەن، ھەردو نىرپىن كۆكا ئۆرەمارىيان بۇ شىرنەخ -
 بۇتان، قەدگەرپىن، سەدەمىن مەشەختبوونا وانا بۇ ھەبوونا ناكۆكيان يان خویندارىيەكا
 ناخخۇ ل ناف بىنەمالپىن مىرپىن جزىرا بۇتان قەدگەرپىن، ئەقە ب خۇ ژى دگۆنجىت ل
 گەل وئ پارچا مېژوو مىرگەھا بۇتان، كو پىشتى مىر (بەدر بەگ) ل سالا 1571 زايىنى
 مرى، ھەقپكى و ململانەيا وەرگرتنا مىراتىيا مىرگەھا بۇتان سەرھلدايە، قان
 ناكۆكيان پى دايە دەستەھلات دارپىن ئۆسمانى مایىتپكرن د دانان و راکرنا مىراندا
 بکەن، پىشتى مىر محەمەد كورپ مىر بەدر ل سالا 1583 زايىنى مرى، دوماھىك ب
 رپىشتا مىرتيا بەدر بەگ ھات، وئقەتر مىرگەھا بۇتان چوو د قۇناغەكا نالەباردا و
 كىشەيپىن ناخخۇيى زىدەبوون، دەستەھلاتدارپىن ئۆسمانىيان ل گۆر بەرژومەندىپىن خۇ مايى
 خۇ د پاكرن و دانانا مىراندا كرىە، د بەرژومەندىيا مىر عەزىز دا پىشتى سۆزدايە خەزىنا
 سۆلتانى كو ئەو دئ ھندەك ژ دراقي مولكدارىيا (رىع) گوندىن مەسىحىيان دەتە وان،
 ئۆسمانىيان مىر محەمەد كورپ ئەبدال خان دویر ئىخستە ستەمبولئ، ئىدى ناكۆكيپىن
 د ناقبەرا بىنەمالا مىرپىن مىرگەھى، عەشىرەتپىن بۇتان ژى قەگرتىنە و ل ھندەك وەختان
 پىپىك دادان ژى دروست بوويە(ھوروى، 2000: 28)، ناكۆكى و ململانەيا دوومكرىيە تا
 دووماھىكىپ سەدسالىيا 17 و ب سەدەمىن وان ھەقپكى و پىك دادانىپ ناقبەرا مالباتا
 مىرپىن بۇتان، گەلەك ژ وانا كۆجەربوويە، يان ھاتىنە دویرئىخستەن، دىت ئەق
 تىكچوونا بارودۇخپىن ناخخۇيىپ مىرگەھا بۇتان، بگۆنجىت ل گەل نىرپىننى 'ھەردو
 قەكۆلەران (لالەيالىچىن و بايكال) ژخۇ ل سەر مەشەخت بوونا وانا ئەو ھەردو نىزىكى
 ئىكپىن كو بەرى (400-300) بەرىا نھۆ قەدگەرپىن و (لالەيالىچىن) سالا 1685 زايىنى
 دەستنىشانكەت، كورپىن مىر ھەيدەر (لەمدىن و مەف) و ژمارەكا كەسپىن نىزىكى
 وانا ژ بۇتان كۆچكرىت و ھاتبەنە مىرگەھا ھەكارىيان و ل ئۆرەمار ھاتبەنە
 جەگىركن، ژ خۇ ئەگەر مرقۇ لىكدانەكا ماتماتىكى بوو شىرۆقەبكەت،
 بشىوويەكى تەمەننى پىكقە د ناقبەرا بابى و كورەكى (40-30) سالا وەك ژىپى
 ناقبەراست دىاربكەت و ژ سىتو ئاغايى كو ل سالا 1928ز مریيە دەستپىكەت، ناقبەرا

وى و باپيرى ئۆرەمارىيان ھەيدەر (سەيتو كوپى سەلەم، كوپى زوبەيد، كوپى مەر، كوپى لەمدىن، كوپى ھەيدەر) كوشەش باب دىن نىزىكى و راستىيى دىن يا لالە يالچىن و بايكال گەھشىتىن كوشەمارى بەريا نىزىكى 300 ب مەھشى ھاتىنە ئۆرەمار.

ل بەرچاقومرگرتنا قەكۆلىنا يالچىن ل 2000 ھاتىنە نقىسىن و يا بايكال 2022 ھاتىنە نقىسىن، ئانكو ئەگەر نىزىكى سەدساللا ژمىنا سىتوئاغاي ل 1928 ز ل سەر وئ ھەژمارا (40-30* 6) زىدەبەكەين، ھىنگى ئەم نىزىكىدىن ژوئ راستىيى كوشەمارىيان مەھشىت بوونا ھەيدەر و كوپىن وى ل جىزىرا بۆتان، ئىك دىگىرت ل گەل بۆچوونىن لالەيالچىن ئەوژى 1685ز، دىسان ياننىزىكە بۆ سەر دەمى مەر ئىزدىن شېرى تا 1691 ز، مىرتىيا ھەكارىيان دەستاندا (AKIN, 2019,54)، ئەف مېژوۋە نىزىك دىت راستىيى، و مەوۆ دىكارىت بىژىت مەر ھەيدەر باپيرى ئۆرەمارىيان، ل دووماھىكىن سەدساللا 17 و ب سەدەمىن ناكۆكىن ناكۆكىي يىن د ناقا بىنەمالا مېرىن بۆتان كۆچەر بووینە و ھاتىنە ئۆرەمار، مەر(ھەيدەر) كوپى كىژان مېرى شىرنەخى يان بۆتان بووینە، دىت بەرسقا قى يەكى يا ب سەنەھى نەبىت، نەخاسمە تا نەو د ج زىدەمارندا مژارەك ھۇسا نەھاتىنە زەلالەكەرن، لى تىن دىشاندايە مەوۆ بگەھىتە ئەنجامەكى تەمەيا وان قەگىرانىن خۇمالى ھاتىنە وەرگرتن، ئەوژى مادەم مېرى بۆتان ب نامەيەكى دايە دەست (ھەيدەر) و فرىكرىە نى مېرى مېرگەھا ھەكارىيان، و مېرى ھەكارىيان بىنامەكى خىزانىن ل گەل ھەيدەر فرىكرىە نى قەشەيى دىرا ماتە، وى شىن ل ئۆرەمار بىنەجەكەرن، واتە ھەيدەر و كوپىن وى ژ بىنەمالەك خۇدان پىگەھ و ژ خىزانىن مېرىن بۆتان بووینە، لەوان بۆ شىویمى سەردەرى ل گەل ئاكىچىكرنا وانا ھاتىنە كىرن و ئىمانەتى قەشى دىرا ماتە ھاتىنەكەرن، كوشەيى دىرى پىشتى مارشەمەون، دەستەھلاتا دىنى و دىنایى ھەبوۋە، ھەر ژبەركو د وەختەكى كىم دا ئەگەر وەك (دەم) يىن زەلال نەبىت، لى ژبەركو وانا پاشىناقەكى خانەدان و مېرىن بۆتان ھەبووینە، ئەو زى زالبووینە ل سەر خۇجەيىن كەقنىن گوندى ئۆرەمار و دەما وانا دەستەھلاتا گوندى وەرگرتىن وىقەتر ھەم ناقتى خۇ ژ گوندى بووینە مۆلكى وانا وەرگرتن و ھەم ژى ل ناقا ھەشیرەتەن د دەھەرىدا ژى وەك ستاتۆيەك نوى ب ناقتى ستاتۆيا ھەشیرەتا كوردىن ئۆرەمار ھاتنە ناسكرن.

سئ: میژوويا قالاكرنا ئۆرەمار ژ مەسیحیان پىشتى ھەيدەر و كورپىن خۇ بمشەختى ژ بۆتان ھاتىنە تىدا.

چەوا پەيدابوونا ژ چنەبوونى مزارەك ئاسىيە بۇ تىگەھشتىن، وەسا يا ب سانەھى نىنە توو بزانى كەنگى و چ سالى ئۆرەماريىن بمشەختى ل جزيرا بۆتان ھاتىن و دەستى خۇ دانايىنە سەر گوندى، خۇ جەپىن وئ يىن كەقنار مەسىحى - نەستوورى ژئ دەرەكەقتىنە يان ژئ ھاتىنە دەرئىخستىن، ژبەرەكو پىشتى رىشتا كورپىن ھەيدەر بۆشبوون و خۇ بخودانى ئۆرەمار ناسكرىن، مەسىحى ھىدى ھىدى لى كىم بووينە، ئەو ئىك جار ژئ دەرەكەقتىنە، بادجەر ل سالا 1850ز، ئاقرىي ب ھەبوونا 21 گوندىن مەسىحىيىن رۆژھەلاتى - نەستوورى ل جىلو و بازى (دەقەر ئۆرەمار)، ل گەل 9 قەشەيان و 17 دېرا دەمت (WILMSHURST, 2000: 300)، ئەف بىست و ئىك گوندە پىشتى بانگا ب ناھى جىھادا ئىسلامى ل دووماھىكا خىزىرانا سالا 1915 ژلايى سىتو ئاغا ئۆرەمارى ھاتنە ستاندىن و ل سەر ستاتوئا ئۆرەمار ھاتنە زىدەكرن (GÜNAY, 2023, 57)، ل سالا 1849ز مزگىنبەخشىن ئەمريكى دەما كو ل دەقەرئىن ھەكارىيان سەردانا گوندىن مەسىحىيان دكرن، بمەرەما چارەسەر كونا ئالۆزىيىن ل گەل مارشەمەونى و ئاڧاكرا خاندنگەھان ل گوندىن مەسىحىيان، وانا (جون و گۆمرگىس)، كو دوو ھارىكارىن مزگىنبەخشان بوون، فرىكرنە دەقەرئىن تەرگەومر و گەقەرئى و جىلو، دەما گەھشتىنە دەقەر جىلو، ئەو ل گوندى شتازن، گوندى ماروجىنى يى كو پەيەندى ب وانقە ھەبوو پادەستيان، وانا ماروجىن ل گەل خۇ برن، ژبەرەكو ئەو ژ كوردىن ل (ئۆرەمار) دترسيان، ل گەل ھندى دەما ئەو د ئۆرەمار را دەرەزابووين، كوردا چ زيان نەگەھاندە وانا و خارن پىشكىشى وانا كر، پىشتى ئەو ب سلامەتى دەرەزابووين، وانا دوو زەلامىن جىلويان ژى دانە ل گەل خۇ و بەردەوام بوون ل سەر گەشتا خۇ يا دە رۆژان قەگىشايى، تا گەھشتىنە زومىن گوندى ساتى، كو ئەوژى مەسىحىيىن نەستوورى بوون (DALYAN, 159, 2012)، دىت ئەقە كەقنترىن مېژووويت دەست مە بكەقت، كو ھىشتا خۇجەپىن ھەمى گوندىن دەرەزابووين ئۆرەمار، ژوانا گوندى (شتازن) ل باكوورئ ئۆرەمار و گوندى (سات) ل كو دكەقتە بلنداھىيىن ئەقرازى ئۆرەمار ھەمى مەسىحىبوون، نىزىكرىن مېژووويت كو كوردىن ل ئۆرەمار، مەسىحىيىن وئ ژئ دەرەبخستىن، ژبەرەكو ترس ژ دەرەزابوونا نوى نەرپىن مزگىنبەخشان ل ئۆرەمار، نىشانەكە ئەو دەمەكى دەرەزابووين، ئۆرەمار كەقتىتە دەستىن موسلمانادا، خالەكا دىتر ژى دەپتە زىدەكرن، ئەوژى بەرى قى مېژووويت نەھاتىە دىتن كو كوردىن ل ئۆرەمار بەرى (1849ز) ھىرشەك برىتە سەر

گوندىن مەسىھىيان، بەلكى پىشتى قى مېژووئى و ھىرقە ھىرشىن (عەشىرا ئۆرمەرى) يا بۇ سەر گوندىن مەسىھىيان و عەشىرەتەن دىتەر ب بەرفرەھىقە دەھىنە دىتن.

ب قى پەنگى ژى دىشاندايە مرؤف دەستپىكا سەدسالىا 19 دياربەكتە، ئۆرمەر ب تەمامى كەفتىبەتە دەستەن كوردەن ئۆرمەر و مەسىھىيەن وئ ژى دەرکەفتەن، ژىرەكو ل دەست پىكا سەدسالىا نۆزدان و تا دگەھىتە ئاقەراستا سەدسالىي شەرگەھا ھىزا رېشتا كورپەن مەر ھەيدەر (لەمدىن و مەف) دياردەيت، پىشتى ئەو بەھىزكەقتەن، وئقەتر وانا ئاقى كەقن ھىلاينە و ئاقى (ئۆرمەر) ل خۇ كرىنە و پى ھاتىنە ناسكرن، عەلىيى كورپەن خۇسەين كورپەن زوبەيد كورپەن مەر ھەيدەر (لەمدىن كورپەن مەر ھەيدەر، ژئالىي ئۆسمانىانقە وەك ئاغايى ئۆرمەر ناسكرىيە و بېر 200 قرووش بۇ ھاتىنەبەرن، ئەف مېژووئە وەك دەستپىكا ناسكرنا ئۆرمەر وەك عەشىرەت ل ھەرىما ھەكارىيان دەھىتە دىتن، بەرى قى مېژووئە چ تىشتەك كو ل سەر كوردەن ئۆرمەر ھاتىبەتە گۆتن ئەھاتىە دىتن، ئانكو بەرى سەدسالىا نۆزدان كوردەن ئۆرمەر دەستەھلاتا خۇ ل سەر گوندى نەكرىبون و ھىشتا مەسىھى ھىزا مەزنا گوندى بووینە.

ئۆرمەرى د ئاقبەرا گوند و عەشىرەتەدا.

ل سەر قى مزارى قەكۆلەرەن جفاكناسى د ھەقرا نىنن، ئەرى ئۆرمەرى بىسەرى خۇ عەشىرەتەك جودانە و شەرت و مەجىن عەشىرەت بوونى ژوانا دگرىت، يان ئەو گوندەكن ژ گوندىن دۆسكى ژوورىيان، كو ئۆرمەر ژ كەقن وەرە پارچەيەك بوو گریدایى دەقەرا دۆسكى- دوستەك يان ل قەزا گەقەرى دا، و ئەندامەكن د كۆنەدرالىزما دۆسكان، بەلكى ل سەر قى مزارى مللەتەن ئۆرمەر ب خۇ ژى د ھەقرا نىنن و باندۇرا بارودۇخىن دەقەرا ئۆرمەر و ژىنگەھا تىدا دروستبووین ل سەر وانا ژى ياهەى، ئەو شەرت و مەرجىن ب سەر دەقەرا ئۆرمەردا ھاتىن، خاندن و سىستەمى دەولەتەن و پەيوەندىيەن د ئاقبەرا عەشىرەتەن ھەكارىيان و خواندنا وان ب خۇ ژى باندۇر ھەبووئە، دابەشبوونا ھەرىما ئۆرمەر ل سەر ھەردو دەولەتەن توركىا و عىراق، پىشتى دانانا سنوورى دەولەتەن ل سالا 1926 ب داوى ھاتى، و رویدان و دەرھافىژىن جەنگا جىھانىيا ئىكى ژى ل سالا 1914، ب تەمامى دوو نىرىن لىك ئۆرمەرىيان جەگىركرىنە.

۱- ئۆرمەرى وەك عەشىرەتەكا سەرىخۇ.

ئەف نىرىنە پىشتەستەن ل سەر سى خالان دكەت. ئىك: سىياسەتەن دەولەتە ئۆسمانى و پلانېن وئ بۇ چاندنا تۇقى دووبەرەكىي، بچوئىكرنا ستاۆىيەن ئەشىرەتەن مەزن، ب پىكا ناسكرنا چەندىن عەشىرەتان د بنگەھا ئىك عەشىرەتەدا، (ژىكشەكە و زالبە).

دوو: خودزا و جوگرافيا ههريمي.

سئ: پهيداوونا رېبههركي بهيز وهك سهركرديمي قوناغي.

سيستهمي دابهشكرنا عهشيران هر ل سهردهمي ميرگهها ههكاريان، ههتا نهقرؤزي بهردمواميا وي ههيه، عهشيرهتي وي ب سهر دوو باسكان دابهشدين، باسكا (راست) و باسكا (چهپ)، پشتي ههمي عهشيرت ل سهر ههردوو باسكان دابهش دبن، وهكي دوو كوئفهدراليزمي عهشيرهتا دهينه ديتن، د قئ دابهشكرنيدا، (ئورهماري و دؤسكي) وهكي دوو عهشيرهتي جودا ژئيك ل سهر باسكي (راست) هاتينه ريزكرن، كوئعشيرهتا پنيانشيا سهركيشيا باسكي دكهت، د بهرامبهردا باسكا (چهپ) زي ههيه و عهشيرهتا (ئهرتؤشي)يان سهركيشياوي دكهت(KAPLAN,2019, 288)، ئيدي ئهف ناسكرنا (ئورهماري) وهك عهشيرهتهكا جودا دوومكرييه و د ناغا جفاكا دهقهرين (گهقهر، شهمدينان، جولهميرگي) زي هاتيه ئهريكرن و بوويه ژيوارهك عهشيري، د سيستهمي دموهلتيدا زي هاتيه ئهريكرن، سهرهراي هندي (ئورهماري و دؤسكي) ل سهر ئيك هاتينه زمان و بهردموام دهستهك داينهئيك، قهكؤلهرا ناسيار (LALE YALÇIN)، ئهو گهلهك پشت بهستني ل سهر نيرينين (نيكيتين و سؤن) دكهتن، و ههردوو زي دهقهرانه كو (ئورهماري) تايهكن ژ عهشيرهتا دؤسكي ژووريان و ئهو عهشيرهتهكا جودانين، لي (لاله يالچين) ل سهر قئ مزارئ نيرينهك ديتر ياههي، دبئزيت: "عهشيرتا دوسكاني ئهو عهشيرهتهكا جودايه، لي نيزيكي ئورهماريانه، دؤسكي دوو تانه، تايهك ل ناغا سنوورئ توركي دايه و يا دن ل باكوورئ ئيراقئ"، ههرچهنده د بهشهكا دننا ژ گؤتئين خو، ئهو قئ ئيكي زي دبئزيت: پمواتييهك تيدا ههيه كو ئهو عهشيرهتي ل كيلهكا ئيك د ل دهقهره ئورهمارا دزين، بهلكي رؤژهكي ژ رؤژان ئهو بهشهك بن ژ دوسكانيان، لي جارهكا دن دهيت و جوگرافيا ئورهمار و دؤسكيان ژك جودا دكهت، دبئزيت: " دؤسكي ژووري ئهقرؤ ل دهشتا گهقهرئ دزين، و دؤسكي ژيري ل باشوورئ ئورهمار و تا رادهكي ل باژيري دهوك ل باكوورئ ئيراقئ (HECKMANN,2000:178)".

لاله يالچين نهخشهيهكي دروستدكهت، ئهو جوگرافيا ئورهماريا وهك عهشيرهتهكا جودا ژ دؤسكي ژووريان د دهته ناساندين، يالچين تني دؤسكي يئي ل گهقهر كو ب دوسكان تين ناسكرن و پاشمايپن دوستهكيانن وهك دؤسكي ژووري دتهناسكرن، گوندين (چئ، ئهرتيس، بيري، كنيانش) ئهو وهك گوندين دؤسكي ژيريان ناسدكهت و گرئددهت ب دؤسكييپن كو ل دهوك دزين، جوگرافيا ئورهماريان زي وهك ستاتويهك عهشيري جودا ژ عهشيرهتا دؤسكي يا دياردكهت، ئهف نيرينا يالچين نهگهر ههرچهنده بهشهك ژ گؤتئين وي پشت بهستني ب ديدارمكا مهيداني ل گهل(نهجدهت) ئيك ژ كورپن (شوكري ئاغا ئورهماري) دكهت، كو ئهقه ب خوؤي تهكهزيكرنه ل سهر باندؤرا سياستهتي دموهلتئ ل سهر خهلكي، پشتي دابهشكرنا

جوغرافىيا ئۆرەمار بىسەر دوو دەرەتەن، بەشا ئۆرەمارىيان ئەوین ل سەر وارین خۇ ماين و كۆچبەر نەبووین، خۇە ب عەشیرەتەك خۇسەر جودا ژ دۇسكىيان ددەنە ناسكرن، و ئەقە زى ل گەل شەرت و مەرچین سىستەمەن دەرەتەن دانایى دگونجیت (شۆكرى ئاغا ئۆرەمارى) پىشتى مرنا سیتو ئاغاى ل سالا 1928 و بتایبەت پىشتى سەرەلدانا ئۆرەمار ل 1930 بفرمى ژ لایى دەرەتەن وەك ئاغاى ئۆرەمارىيان ل دەرەمارا ئۆرەمار ھاتبە ناسكرن (HECKMANN,2000:182).

Oramari ve diğer aşiretlerin yerleşim bölgeleri ve köyleri

زیدەر:

HECKMANN, LALE YALÇIN, Kürt aşiretleri, aşiret liderleri ve global süreçler: Hakkari'de Oramari örneği, Toplum ve Bilim, Ü Ç A Y L I K D E R G I , UYGARIK SURECI, 8 4 B A H A R 2 0 0 0.

ژ ئالبەكى دىقە گرىدانا شىخىن نىرىي ب عەشیرەتا ئۆرەمارىيانقە، وەك خىزانەكا ناسىار د ناقا تامامىيا گەلى كورد و رىبەرین رىياز نەقشەندىيان، رىبەرئ ئىكەم شۆرەشا كوردان ل سەدسالىان ئۆزدان، دىسان باندۆرەك ھەبوو ەكو وئقەتر مللەتئ ئۆرەمار دشانازىن كو شىخىن نىرىي خۇ ب ئۆرەمارى بزانن. قەكۆلەرئ ئىنگلىستانى (GEORGE N. QUEZON)، د بەرھەمەكى ناوازەدا ب دوو بەرگان ل ژىر ناقتى (وہلاتئ فارسان و پارسا فارسا)، دىپژىت: ل سالا 1880ز شىخ عوبەيدوللاىى شۆرەشەكا جوداخوازیى ل وەلاتئ فارسا بەرپاكر، بابئ وى شىخ تاھر – تاھا، گەلەكى دەمارگىربوو، كۆكا وى ژ گوندەكى چىايى يە دكەفىتە باشوورئ وانئ ل كوردستانا توركيا، ئەو سەرۆكى عەشیرەتا بچوئكا ئۆرەمار بوو(QUEZON, 1892:553)، د مژارین

گەلەك قەكۆلەراندە كۆكا سەھىد تاھايى نىرئى ب ئۆرمەرييانقە ھاتىە گرئدان و دبىت ھەبوونا گوندەكى ب نائفى (نىرىك) (WILMSHURST, 2000: 300)، ل ئۆرمەمار بىياتەك بۇ قى گرئدانى ھەبىت، لى جارى ئەف مزارا مە نىنە، تنى نائفىنانا رىبەرى شۆرەشا كوردان شىخ عوبەيدوللايى نىرئى ب عەشىرەتا ئۆرمەرييان تىرا ھندى دكەت كو نىشئىن پىشتى ھنگى ب شانازىقە خۇ ب عەشىرەتا شىخىن نىرئى بزەن، كو ئەوڑى ئۆرمەريانە، دىاربوونا (سىتو سەلەم ئاغا ئۆرمەمارى) وەك رىبەرىك بھىز و كارىزما، باندۆركە مەزەن ھەيە ل سەر ناسكرنا ئۆرمەرييان ب عەشىرەتەك خۇسەر، قەكۆلەر يەشار كابلان، دبىزىت: ھندەك عەشىرەتئىن كوردا ژلايى رىبەرىك بھىز و دىار ھاتىنە دروستكرن، وەكى عەشىرەتئىن (باززان و ئۆرمەمار): " گوندئى باززان، دبىرەت دا گوندەكە گرئدايى عەشىرەتا زىبارە، ل گەل چىبوونا چالاكىيىن شىخىن باززان ل وئى ھەرىمى، شىخ عەبدولسەلام باززانىيى دوويى (ل سالا 1914 مريە) گوندئىن بەرۆژ و نزار و شىروان و مزورى بالا ژ عەشىرەتا زىبار قەكرن و ل بن نائفى عەشىرەتا باززان خرقەكرن و عەشىرەتەكا نوئى ب نائفى باززان دامەزەندە.

ئۆرمەمار، نائفى گوندەكى يە ژ چار بۇ پىنچ گەرەكا پىك دەيت ل ئالىي باشوورئى گەقەرئى ل ھەكارىيان، ل رۆژگارەكى گوندئى مەسىحىيان بۇ دچارچوقى عەشىرەتا دۆسكى ياندا، ئىك ژ نەقىيىن ھەيدەر، سىتار ئاغا (سوتو ئۆرمەمارى)، بىكەسايەتيا خۇيا كارىزمايى و بھىزا خۇيا مەزەن، ھەمى مرقۇقئىن خۇيىن بەربەلاڧ لىن نائفى عەشىرەتا ئۆرمەمار خرقەدكەت و بالادەستيا خۇ ل سەر عەشىرەتئىن دەرۆژ دەسەپنىت، ژ وئى رۆژى وەرە، ئۆرمەمار جەئى خۇ د دەقەرئىدا كر وەك عەشىرەتەك نوئى ب نائفى عەشىرەتا ئۆرمەمار (KAPLAN, 2019:294)، " قەكۆلەرەك ژى، دوو فاكترەيىن دن تىننە زمان ژىو دروستبوونا عەشىرەتەكى: خومزا و جوگرافىيەكا ئاسى ژ چيا و دۆل و نھالىن كۆير، ل گەل ھەبوونا ھىزەكا نەيار، ئەف دوو فاكترە وەلى دكەت خەلكى د وئى جوگرافىيەيىدا نەچاربىن وەك گرۆپ بژىن و شەرت و مەرجىن پاراستنى ژ يىن دىتر بدەستبىخىن، ئەقە ب خۇ دامەزەندە سىتاتۆيەكىيە كو پىشتى ھنگى ھىزا وان برىارى ددەت، ئەو گوندەك يان چەند گوندئىن بچۆيكن يان عەشىرەتەكن، مىناك ژى ئۆرمەمارى (ALANDAĞLI, 2023: 229)، ژ كەقن وەرە جوگرافىيا ل سەر سىتاتۆيىن جودايىن عەشىرەتا ھاتىە دىاركرن و ب نائفى وئى عەشىرەتى دەيتە ناسكرن، بۇ نمۇنە، ئاھا عەشىرا دۆسكى ل بىلندەيىن رۆژھەلاتى گەقەرئى ھاتىە دىاركرن كو ب (گەلىيى دوسكان - دۆسكى ان) دەيتە دىاركرن، عەشىرا ئۆرمەمارى ژدەرقەى عەشىرا دوسكان دايە، نائفى خۇ ژ ئۆرمەمار وەرگرتىيە، ئۆرمەرييان نائفى خۇ دايە وان گوندئىن دەوربەر

ژى(TEKBAŞ, 2020:81)، ژخۇ سىياسەتتەن دىمۇتەن يېن ئاراسىتەكرى بۇ ھىگافتا ئارمانجەكا دىارىكرى وىژى باندۇر ھەيە، زىدەكرنا سىتاتۇيېن عەشىرەتتەن بچۇيك، ب ئارمانجا بچۇيكنا سىتاتۇيېن عەشىرەتتەن مەزن، ژىۋار ئىخۇسەپىنەر ژى رۇل دق ئىكى دا يى ھەيى، جەگىرىبونەكا بىزۇرى ل پارچە زەقىەكا دىارىكرىدا، ئەگەر ئەو پارچە زەقى دەقەرەكا ئىكگرتى ژى نەبىت، ئى ئەو زەپكرنا بەيىز، راگەھاندنا سىتاتۇيەكا نويىيە، پاشان خۇ ب عەشىرەت ددەتە ناسكرن و ناقى خۇ ژ وئ پارچە ھەرىمى و مەردگىت، ئۆرەمار ئەو نۇنەيا دىارىبوننا بەيىز يا (سىتو ئاغا ئۆرەمارى)، گەلەك گوندىن نىزىكى ئۆرەمار ژى خودانە كىلەكا وانا و رازىبون ب ئاغاتىيا سىتو ئاغاى ئۆرەمارى، قەيىلا (سات- ئىكياكا) يىان، يا ل گوندى ساتى دژىن، كو د بىنەكۇكا ئەو قەبىلەيەك بوون ژ عەشىرەتا ھەركىيان، وانا خۇ دانە پەخى ئۆرەمارىيان و بۇنە بەشەك ژ سىتاتۇيا عەشىرەتا ئۆرەمارى، و نەۋ وەك بەشەك ژ ئۆرەمارىيان دھىنە ھەمارتن و ھەمى ئەرك و ماف ب ئۆرەمارىيانفە دگىرداينە (HECKMANN,2000:178)، ئەقە مە دگەھىنەتە ئەنجامەكى، ئەۋى زەپكرنا بەيىز و دىارىبوننا رىبەركى بەيىز، و ھەبوننا وان شەرت و مەرجىن كو ئىك دگرن ل گەل سىستەمە دىمۇتەن، و ئەرىكرنا ژدىكبوننا عەشىرەتەكا نوى ژلايى عەشىرەتتەن كەقنار، وەلىكر، ئۆرەمارى ل باكوورئ كوردستانى، خۇ ب عەشىرەتا خۇسەر ناسبەكن، نىزىكى دۇسكى يان بن و ل سەر ئىك بىنە زمان، ئى ژ ئىك دجودابن.

۲- ئۆرەمارى وەك گوندەكى دۇسكى ژوورىيان و تىرەك د مالباتا عەشىرەتا دۇسكىياندا.

رۇژھەلاتناس و جۇگرافىناسى فەرەنسى (CUINET)، يى نافبەرا (1890-1891ز) سەرمەدانا ئۆرەمار كرى، دىبىژىت: " ئۆرەمار فەودالىزمەك (اىقطاعىيە) گىرداى مالا مىرىيە، ژ عەشىرەتا دۇسكى ژوورى (ENZYKLOPAEDIE DES ISLAM, 1936:1070)، ئەف نىرىنا كۆيىت بوويە چاڭكانىيەكا زانستى و سۇسپۇلۇجى بۇ زوربەيا وان قەكۇلەرىن ل سەر ژيانا سۇسپۇلۇجىا عەشىرىن د ھەرىما ھەكارىياندا، (باسىلى نىكىتىن و مىجەر سۇن)، زىدەبارى كو ئەو نىرىنن (كۆيىت) ئەرى دكەن، ئەو چاڭكانىيەكا تريا خۇمالى بكاردىنن، زانايەكى ئايىنى، شارەزا د پىكەتە و پەيكەرى عەشىرەتتەن ل ناڧا دەقەرەن (ئۆرەمار، و شەمىزىنان) دا دژىن بكاردىنن، (مەلا سەعید) نقىسكارئ شىخ مەمەد سىدىق كورئ شىخ عوبەيداللايى نىرىن، و مامۇستايى (نىكىتىن) بۇ فىرىبوننا زمانى كوردى وەكى ئەو ئاقىرىپ ددەت، وى شارەزايىيەكا باش، د پەيكەرى جىاكى يى پىكەتەيىن دەقەرەن ئۆرمى و ھەكارىيان ھەبوويە، مەلا سەعید، د تىكستا كو بزمانى

كوردى نقيسى و (ب، س) د قەكۆلىنا خۇدا بەلاقەكرين، ل دەستېپكا قەگېرانا سەرھاتىيا* (سیتو. تەتۆ)، كو رویدانیڭ وی بۆ دەستېپكىن سەدسالىا بیستان قەدگەرین، دبیژیت: " سوتو- ئاغاىەكە ژ عەشیرەتا دۆسكانى، ل گوندی هۆرمەر - ئۆرمەر، ژ بنەمالا مالا میرئ" (NIKITINE & SOANE, 1923:70)، مەلا سەعید، سیتوی ب ئاغاى قەبیل (ئۆرمەر) یا گریڭایى عەشیرەتا دۆسكى ژووریان ددەتە ناسکر، نەك ئاغاى عەشیرەتەكا خۆسەر ب نافی (ئۆرمەر)، پشی قى نیړینا زەلال یا (مەلا سەعید)، (ب، س) دھینە سەر گوندین ئۆرمەر، ئەو نافی (15) گوندا ریژدکەن، ئەقە گوندین ئۆرمەریانە، لى ژیلی وان ئەو نافی (14) گوندین دیتەر ژى دنقیسن، ئەوژى (خیارته، شەتۆنس، ب نافی، چەمى تۆیان، بیرى، چى، ئەرتیس، شیخ مەما، نیروە، شویکە، سیقى، برى، کنیانش) (NIKITINE & SOANE, 1923:70)، و دبیژ: ئەق گوندین ھەنى ژى گریڭایى سیتو ئاغا ئۆرمەرى نە، ئەق گوندین ھەن گوندی (نیروە) نەبیت كو ب گوندی (نیروە سیتو ناسپارە) پشی خۆیندارى كەفتیە نافبەرا قنیتی (لەمدین و مەف) یان سیتو ئاغا ھاتیە قەسرا خۆ ل نیروە ئافاکر، لى گوندین دیتەر ھەمى گوندین دۆسكى ژووریانە و (چى، ئەرتیس) دوو ژ وان گوندانە كو كۆكا بەشەكى زورئ دۆسكى ژیریان ژى بۆ وان قەدگەرین، مۆلكداریا فان گوندین دۆسكى ژووریان ب تیگەشتەنا دەستەلاتا ئاغاتیی بۆ سیتو ئاغا ئۆرمەرى قەدگەرین، ل قیرە خالەكا بالکیش دھیتەپیش، مادەم مۆلكداریا وان چۆاردە گوندین دۆسكى ژووریان بۆ سیتو ئاغا ئۆرمەرى قەدگەرین، ئانكو دوئ پارچا میژووییدا سیتو ئاغاى ب ھیزا خۆ پشەفانیان ل ھەمى گوندین دۆسكى ژووریان یاکرى و ییت پاراستین ژ ھیش و تالانکرین عەشیرەتین دموربەر، د بەرامبەردا ئەو ب ئاغاتیا وی رازیبوونە، وەك مەلا سەعید دبیژیت: (سوتوی ھەمى عەشیرەتا دۆسكانى و هۆرمەرى جەماکر (NIKITINE & SOANE, 1923:85))، ئەقە بخۆژى تەكەزیکرنا بالا دەستیا سیتو ئاغاى دیاردکەت ب سەر گوندین دۆسكى یان، نمۆنەپین دیتەر ژى ھەنە، دەما كو ئۆرمەرى و عەشیرەتەكا دیتەر قیگرا چۆبان، عەشیرا دۆسكى یا - دوستەكى خۆ داینە پەخى ئۆرمەریان، د قیگراچوونا نافبەرا ئۆرمەریان و ژیركى یاندا ل سەر زومەكى رۆیدایى، دۆسكى ھاتن دەستەك دانە ئۆرمەریان، لى ئەرتۆشیان دەستەك دانە ژیركى یان، ئەق دەستەك دایین ھندەك جاران ل سەر دابەشبوونا ستۆنن (راست و چەپ) ژى قەدگریت، و ھنگى پنیانشیا ژى خۆ دانە پەخى ئۆرمەر (TEKIN, 2005: 27).

دسەرۋەندین جەنگا جیھانیيا ئىكى ل 1914 و شەرئ سیتو ئاغاى ل گەل مەسیحیان، پشكا زۇرا شەرقانین وی زەلامین دۆسكى ژووریان بوون، ل تیرمەھا 1916

دەما روسيا يەكەيەكا قۇزاقا (400)كەسى، فریڭىرى دا پىشتەفانىيا مارشەمەوون بکەن و گوندی (ئۆرەمار) بسۆژن، ئەو يەكەيە ھەمى ھاتە ژناقېرن بىی كەسەك ژى دمىزابىيت(100: 2015، ARVAS)، شەرھانىن دۆسكى ژوورىيان ل ژىر فەرمانداريا (ئۆسمان سىتو ئاغا ئۆرەمارى) بون (رېڭانى، 2019، 779)، مارک سايكس ژى د گەشتا خۇيا بۆ ئىراقا ئۆسمانى، دەما ئاقى عەشىرەتا دۆسكى ژوورى تىنیت ئەو ئاقى (ئۆرەمار) ئائىنیت، تىن ئاقى ب عەشىرەتا دۆسكى (1500) خىزان، ل دھۆك دژىن، و دۆسكى A41 وەك نىشان بۆ دۆسكى ژوورىيان، ژ (2000) خىزان پىك تىن و ل گەقەر دژىن(سايكس، 2020، 45)، ئاقى (ئۆرەمار) ئائىنیت لى وەسا دھىتە ھەژمارتن كو ئۆرەمارى گرىداینە ب عەشىرەتا دۆسكى ژوورىيان و ئاقى چ گوندىن دىن دۆسكى ژوورىيان وەك عەشىرەتە ئائىنیت، مە دھىت ل قېرە وئ ئىكى بىژىن كو ھەبوونا 2000 خىزان ب ئاقى عەشىرەتا دۆسكى ژوورى بىي ئاقىنانا ئۆرەمار، دگونجىت ل گەل ئاقەپۆكا راپۆرتا ژىو رېڭخستنا سنوورى ئاقەرا (تورکيا – ئىراق) ئەو ل سالا 1926 ھاتىە دروستكرن، دەما د راپۆرتىدا دھىتە سەر عەشىرەتىن ل سەر لىڭىن سنوورى، دىژىت: ھىژاي ئامازەپىكرن يە ئەف عەشىرەتىن ھەن ل ئۆرەمار و دموروبەرىن وىدا ھەنە، عەشىرا دۆسكى ژوورى (ئۆرەمار 2000) سەرۆكخىزان، دوسكانى ژىرى (قەزا دھۆك - 2000) سەرۆكخىزان (ENZYKLOPAEDIE DES ISLAM, 1936:1071)، نقيسىنا قى راپۆرتى بۆ مە خالەكى زەلالدەكەت، ئەوژى ئاق نەئىنانا (ئۆرەمار) ژلايى (سايكس) قە، و دەستنىشانكرنا ژمارا خىزان ب 2000 خىزان بۆ دۆسكى ژوورىيان، تەكەزىكرنە ل گەل بۆچوونا د راپۆرتا رېڭخستنا سنوورى ھاتى و بەرۆقاژى ژى ھەر دروستە و د راپۆرتا سالا 1926 يا رېڭخستنا سنوورى ئىكلاكريە كو دۆسكى ژوورى ئانكو (ئۆرەمارى) ھەم ژ ئالىي دووبارەكرنا ھەمان ژمارا خىزانان و ھەم ژى دەما دنقيسىت عەشىرا دۆسكى ژوورى و ئاقا دوو كقاناندا (ئۆرەمارى - 2000) خىزان، ئانكو ئۆرەمارى وەك سەرکىش بۆ عەشىرەتا دۆسكى ژوورىيان ھاتىە ومگرتن و (دھۆك) وەك ئاقەندا دۆسكى ژىرىيان.

ژ ئالىيەكى دىترقە، گەلەك ژ وان قەكۆلەرىن ل سەر دۆسكى يان نقيسىن، وانا بۆ پىنچ قەبىلا وەك پىكەيىنەرىن دۆسكى يا قەدگەرىن، لى قەكۆلەر (ismail ÖZÇELİK) جودا ژ وانا دىژىت: " يا دروست دۆسكى، دابەشدىن بۆ (6) بابكا - قەبىلا*، (ئۆرەمارى، چىيى، ئەرتىسى، كاتولى، شۆيکەيى، و جانان) (ÖZÇELİK, 2020,654)، قەكۆلەر (ھېرش كەمال رېڭانى)، خودانى كىيا (عەشىرەتىن بەھدىنان) ئەوژى (ئۆرەمار) وەك گوندەك ژ گوندىن دۆسكى ژوورىيان ددەتە نقيسىن(رېڭانى، 2019، 189)، لى مژارا گرىدايى بۇنا ئۆرەمارىيان وەك (قەبىلەك- تىرەك) ژ دۆسكى ژوورىيان

هەلاویستی دەیتلە و چ زانیاریان ل سەر زێدەناکەت، و دەما دەیتە ل سەر ناساندنا سەرۆک یان ئاڭایین گوندین مەزنی دۆسکی ژوواریان پیکدئینیت دیسان ئەو تشەکی ل سەر ئاڭایین ئۆرماریان نانقیسیست، د نەخشەیی بەلاقەکری ب جوگرافیا دۆسکی ژوواریان دایە نقیسیین، ئۆرمەر ژ دەرڤە وی نەخشەیی هیلایە، ئەقەزی دوودلیا قەکۆلەری دیاردکەت، ئەری ئۆرمەری دۆسکی ژوواریان، یان ئەو ب سەری خۆ عەشیرەتەک جودانە.

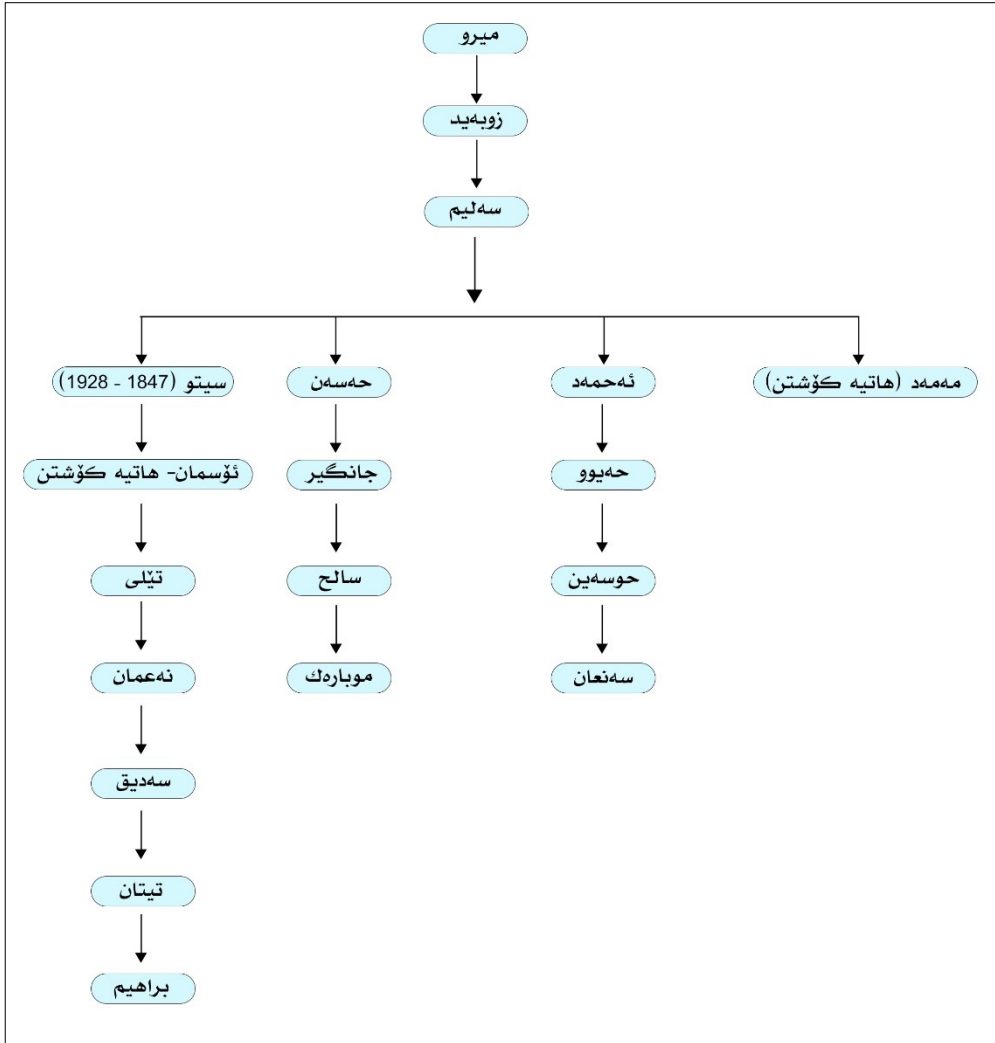
ل دووماهیکا قی مزاری ئۆرمەری گوندەکە ژ گوندین دۆسکی ژوواریان، دیاربوونا سیتو ئاڭا ئۆرمەری، هەمی گوندین دۆسکی ژوواریان ئاڭاتیا وی ئەریکرینە و بۆ ئیک ئەو وەک دامەزینەری فەدراسیوونا دۆسکی ژوواریان ھاتیە دیتن، پشتی بەریابوونا جەنگا جیھانیا ئیک و قەریژین پیرا، بەشەک ژ ئۆرمەریان کۆچەری باشووری کوردستانی بوون، دەما ل سالا 1915 کۆچەریبوون ئەو ب فەرمانا حەیدەر پاشایی والیی مۆسلی ژ ئۆرمەر دەرکەفتبوون، کۆچەری دھۆک بوون (نیکیتین، 2007: 246)، نەتی ئۆرمەری بەلکی دەما هیژین ڕووسی گەهشتینە گەقەری (دۆسکی) یین دگەقەریدا ژ، ل گەل ئۆرمەریان کۆچەریبوون و گەهشتنە (دھۆک) و پشتی جەنگ ب داویھاتی بەشەک ژوانا نەقەگەریان و مانە ل دەرۆیەری دھۆک (ALANDAĞLI, 2023, 230)، پشتی کۆچەریبوونا وانا ئۆرمەری ژ وی ژینگەھا شەرت و مەرجین ناسکرنا ئۆرمەریان ب عەشیرەتەکا خۆسەر ل باکور ھااتنە قەقەتاندن، ویقەتر ئۆرمەری د کەسایەتیا (سەدیق سیتو ئاڭا ئۆرمەری) وەک ئاڭایەکی دۆسکی ژوواریان، ئاڭاتی کریه، و ئۆرمەریان ژ وی وەک قەبیلەیکە د کۆنقەدرالیزما عەشیرا دوسکان جەگرتیه.

دار - شەجەرنامە - شەمایا ئۆرمەریان، قەبیل - قنیتی لەمدین - مالا میری.

باسیلی نیکیتین و میجەر سۆن، ئیکەم کەس بووینە، شەمایا عەشیرەتا ئۆرمەر دانایین، ئارمانجا وان دیارکرنا بنکۆکا سیتوئاڭا ئۆرمەری بووینە، شەمایا وان ژ (میر - mîr) دەست پچ دکەت، میر کورئ لەمدین کورئ حەیدەر - هەیدەر، لی ئەو ئاقیری ب تایق دنی شەمایە نادەن، کو ریشت یان قەبیلا (مەف) یان، هەر چەندە شەمایا (نیکیتین و سۆن) دانایین، کیماسی تیدا هەنە، لی دیسان ب ئیکەم شەما دەیتە دیتن، دبیت هەندەک بزاقین دیتەر ژ هەبن، لی بەرچافنەکەقتینە.

پاشكۆ / 1

شەمايا (نيكىتىن و سۆن) دروستىكرين.

ژیدەر:

B. Nikitine and E. B. Soane, The Tale of Suto and Tato: Kurdish Text with Translation and Notes Author , Source: Bulletin of the School of Oriental Studies, University of London, Vol. 3, No. 1 (1923), p70.

یئ پروونشتی ل نافه‌پاستئ (سیتو ئاغا ئۆرماری) ل گهل ژماره‌کا شه‌پانئن ئۆرمارییان
ل سالا 1915.

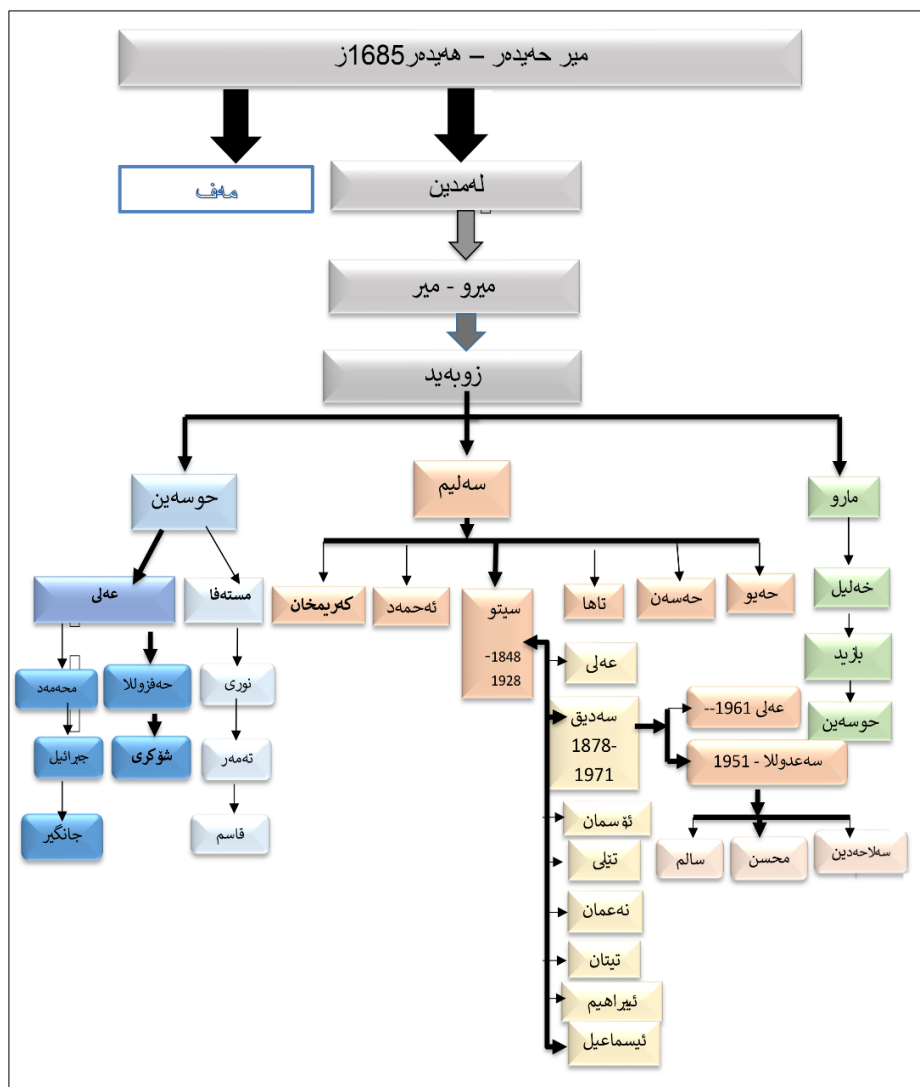
فۆکسا (ب، س) ل سهر (سیتو ئاغا ئۆرماری) بوویه، له‌وان ژى شه‌ما ب
کیموکاسی هاتییه دروستکرن، لی ئەگەر مه‌ بقیئ وی شه‌مایئ نویژەنبکه‌ین و باشتەر
ئافابکه‌ین، ئەفه‌ دبیت ژ هه‌یدەر و هه‌ردوو کوپئ وی (له‌مدین و مه‌ف) ده‌ستیپکه‌ین،
ژخۆ ئەگەر شه‌ما تنئ بۆ قه‌بیلها (له‌مدین) بیت، ئەفه‌ دقئت بزانیئن له‌مدین (10)
کوپئ وی هه‌نه‌ و (میر) ئیک ژ کوپئ وییه، هه‌ر کوپه‌ک ژ کوپئ له‌مدین ل ناف
ئۆرمارییان ب (مال) ده‌ینه‌ ناسکرن، هندی پئشتا پشت وان ده‌یت ب نافى مالا (؟) ی

دهيتە ناسكرن، وەك نموونە (مالا ميرئ، مالا مژدين، مالا بارانى) كو ئەقە ھەمى كورپن لەمدين و ھەر ئىك ژوان دبیتە بابكالکى وى پښستا ژوى چيىووى، كورپن لەمدين (مژدين، مير، مامئاغا، مەلاک، مەنگەلان، مام مەلا، ميرزا، بارانى، مەسحيا، عەرەب)(حسين، 2005: 65). دبیت ھندەك ژ كورپن لەمدين يان د بئ زوريەت بووینە يان ژى ھىش بجويك ئەو مړين، لەوان پښستا ھەرسى (ميرزا، مەسحيا، عەرەب) نائينەدیتن ل ناف جقاكا ئۆرمەرييان، ژبو مزار زیدە ئالۆزنەبیت، د نەخشەيا شەمايیدا، دئ ل دويق پښازا (نيکيتين و سۆن) چين، ژ ھەيدەر و كورپن لەمدين، دئ شەمايا بنەمالا (ميرئ) دارپژين، ھەلبەت ل پەخى ديتەر ژى قەبىلا (مەف) يان ژى ديسان زنجيرا خۇيا بنەمالا ھەيە، (مەيتەر، شاقۆلى، مەف، ميرخان، قەرەخان، شېخى، خانى، ھەسەن) ئەقەژى كورپن (مەف) ئ بوون، (نەقروز ئاغا) ژ قنيتى مەفيان ئاغايى وان بو، وى سەرکيشيا سەرھلانا ئۆرمەرييان ل سالا 1930 کريوو و ب سەدەمپن سەرھلاناى ژى ئەو ل گەل ھزارەکا مالين ئۆرمەرييان کۆچبەرى دھۆک – باشوور بوون(HECKMANN, 2000:180)، مەملانەيا ئاغايەتیی ژى ل ناف ئۆرمەرييان بو سەردەمەكى د ناڤەرا پښستا كورپن (لەمدين و مەف) ھەبوو، ھەر ژ قەپژا وئ مەملانەيا ئاغايەتیی، سیتو ئاغا ژ ئۆرمەر دمرىازى نپروە بوو، لئ ئەم ل قپەر شەمايا (مەف) يان نانەخشينين.

(زوبەيد) كورپى مير كورپى لەمدين، سى كورپن وى ھەبوون (سەلیم، حۆسەين، مارو)، يى دووماھيکى (مارو) ب تنى كورەك ھەبوو ب ناڤى (خەليل)، حوسەين كو ب قنيتى (حوسەين) دھينە ناسكرن، ئەو براى سەلیمە و دبیتە بابى (حەفزوللايى) و باپيرى (شوكرى ئاغا) كو يى دووماھيى، پشتى مرنا سیتو ئاغايى ل 1928، ئاغايەتيا ل ئۆرمەرييىن خۆجھى ئۆرمەر كەفتيە د دەستين ويدا (HECKMANN, 2000:182) وانا خو ب عەشیرەتەکا خۆسەر ناسكرينە، ئاغايەتيا ئۆرمەرييىن دمرىازى باشوور ژى بووين، ئاغايەتيا وانا پشتى نەمانا سیتو ئاغايى، كەفتيە د دەستين كورپى وى (سەديق سیتو سەلیم ئاغا) دا (العباسى، 1969: 199)، ئەقان خو ب گوندەك ژ گوندين دۆسكى ژووريان دايەناسكرن.

سەلیم زوبەيد ب خو ژى (6) كورپن وى ھەبوون ب ناڤين (تاھا، سیتو، ھەسەن، ھەيوو، ئەحمەد، كەريمخان)، (ھەيوو) د شەمايا (بس) دا، نقيسانە (مەمەد) لئ ئەو نەراستە، يا دروست ئەو (ھەيو) بو ئەوى ژلايى (تەتو ئاغا ريكانى) قە ھاتییە كوشتن(عثمان، 1998: 16)، سیتو ئاغاي (8) كورپن وى ھەبوون (عەلى، سەديق، ئۆسمان، تىلى، نەعمان، تيتان، ئيبراھيم، ئيسماعيل) و حوسەين براى سەلیم ژى دوو كورپن وى ھەبوون ب ناڤين (مستەفا و عەلى)، پشتى ئەم قان ناڤان ھەموويان جھى وان د شەمايیدا دكەين، دشاندايە ئەو شەمايا ژلايى (نيکيتين و سۆن) قە ھاتییە چيكرن، ب شپوھەكى بەرفرەتر بەيتە نەخشاندن، بقى شپوھيى ل خواری:

دارا (شەمايا) ئۆرەماريا قەبىلا ئەمىدىن.

- (نيكىتېن و سۇن، 1923) و حسين احمد حسين (عشىره ھۆرمارى بنادق و زھور: 2005).

HECKMANN, LALE YALÇIN, Kürt aşiretleri, aşiret liderleri ve global süreçler: Hakkari'de Ormanî örneği, Toplum ve Bilim, Ü Ç A Y L I K D E R G İ , UYGARIK SURECİ, 8 4 B A H A R 2 0 0 0.

ئەنجام

- ۱- ئۆرمەر ئاقى خۇ ژ دىرا قەشە (مار مارى) وەرگرتىيە و ئۆرمەرييىن ب مشەختى هاتىن، ئاقى خۇ ژ گوندى ئۆرمەر وەرگرتىيە.
- ۲- كۆكا ئۆرمەرييان بۇ ميرىن جىزىرا بۆتان قەدگەرپىت، حەيدەرى باپىرى وان ژ مالباتا ميرىن بۆتان بوويە، ل دووماھىكا سەدسالىيا 17 كۆجەريوويە و هاتىنە ئۆرمەر.
- ۳- د سايا رىكارىن كەقنارىن ميرگەھا هەكارىيان و سىستەمى دمولەتى، پىشتى ئۆرمەرييان خۇجەيىن وئ مەسىحى ژى دەرئىخستىن، ئەو ب عەشىرەتەكا نوى هاتىنە هۇمارتن .
- ۴- ئەو د ئاقا دەقەرا دۆسكىياندا بوويە و ئەو بەشەكن ژ دۆسكى ژوورىيان.
- ۵- پەيدابوونا كەسايەتيا بەيژ و كارىزمايا سىتو ئاغاي، ئەو وەك عەشىرەتا ئۆرمەرييان هاتىنە ناسكرن.
- ۶- رىكارىن كارىيىكرىن جىقاكى عەشىران و مېژوويا كەقنارا سەردەمرييىن عەشىرەتان، ئۆرمەري گوندەكى دامەزىنەرىن دۆسكى ژوورىيانە و تايەكن د مالباتا مەزنا دۆسكاندا.
- ۷- شەرت و مەرجىن سىياسەتىن دمولەتى و دەرھاقىژىن پىشتى جەنگى جىهانىيا ئىكى، ئۆرمەري بوويە دوو پارچە و دوو نىرىن، ئۆرمەرييىن ماینە ل سەر وارپىن خۇ ل باكوور ئەو خۇ ب عەشىرەتەك خۆسەر ناسدكەن، ئەويىن كۆجەرى باشوور بووين و كەقتىنە قى رەخى سىنوورى، ئەو خۇ ب دۆسكى ژوورى ناسدكەن و قەبىلەيەك ژ مالباتا عەشىرەتا دۆسكىيان.

ئىستىزادىرمان

ژىدەرىن بىرمانى توركى.

- 1- ARVAS ,Tarık Ziya(2015). HAKKÂRİ'DE HİRİSTİYAN BİR TOPLULUK NASTURİLER 1836-1936. ANKARA . HÂKİM YAYINLARI.
- 2- AL-JELOO, Nicholas,(2016). TAŞ KİLİSELERDEN DAHA FAZLASI HAKKÂRİ ASURİLERİNİN YENİDEN KEŞFEDELİM, Uluslararası Tarihte Hakkari Sempozyumu. 14-15-16 Kasım 2014. Hakkari. Ankara. Hakkari, Birinci Baskı

- 3- ALANDAĞLI, Murat(11/2018). SICIL-I AHVÂL VE MEMURÎN DEFTERLERİ KAYITLARINDA (ÇÖLEMERİK) HAKKÂRİLİLER, 1. Uluslararası ZAP HAVZASI ULEMASI Sempozyumu, 27-29 Nisan/April 2018 Hakkari, Cilt/Volume II, Birinci Baskı - İstanbul.
- 4- ALANDAĞLI, Murat(2023). SINIRDA EŞKIYALIK: DOSKİ AĞASI REŞO İLE ORAMARI AĞASI CELO'NUN EŞKIYALIKLARI, DUSBED- Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Yıl/Year: Sayı / Issue: 32, Sayfalar/Pages: (222-253).
- 5- AKIN, İHSAN(2019). HAKKÂRİ BEYLİĞİ (1130-1849), YÜKSEK LİSANS TEZİ, VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ABD İSLAM TARİHİ BİLİM DALI. VAN.
- 6- BABALIK, Abdulkadir(2020). 830 NUMARALI ERZURUM AYNİYAT DEFTERİ'NİN TRANSKRİPSİYONU VE EĞERLENDİRİLMESİ. YÜKSEK LİSANS TEZİ, ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ YAKIN ÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI, ERZURUM .
- 7- ÇİFTÇİ , ERDAL(018). FRAGILE ALLIANCES IN THE OTTOMAN EAST: THE HEYDERAN TRIBE AND THE EMPIRE, 1820-1929 , A Ph.D. Dissertation. Department of History İhsan Doğramacı Bilkent University Ankara.
- 8- ÇAYKIRAN, Güzin(2020). ERZURUM, VAN, BİTLİS VİLAYETLERİNDE ERMENİ-KÜRT İLİŞKİLERİ (1908-1920), DOKTORA TEZİ. GAZİ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ.
- 9- GÜNAY, Nejla(2023). Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Ortaya Çıkan İngiltere-Rusya İttifakının Ermeni İslahatına ve Kürt-Ermeni İlişkilerine Etkisi. Akademik Bakış . ankara.
- 10- DEMİR, Necati(2020). MAARİF SALNAMELERİNE GÖRE 1898-1903 YILLARI ARASINDA HAKKÂRİ'DE EĞİTİM VE ÖĞRETİM, CUMHURİYET DEVRİNİN BİR SERHAT VİLAYETİ HAKKÂRİ. ULUSLARARASI SEMPOZYUMU. 2-4 May1s 2019 HAKKARİ, ANKARA.
- 11- DEMİRTAŞ, Mehmet(2016). XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA HAKKÂRİ SANCAĞINDA DEMOGRAFİK DURUM, Uluslararası Tarihte Hakkari Sempozyumu - 14-15-16 Kasım 2014. Hakkari. Birinci Baskı- Ankara.
- 12- DALYAN, Murat Gökhan(2012). XIX. YÜZYILDA AMERİKALI MİSYONERLERİN HAKKÂRİ GÜNLÜĞÜ 1830-1870. Ocu Kitap. Ankara .
- 13- ERDOĞAN, Serkan(2021). SİCİLL-İ AHVÂL DEFTERLERİNE GÖRE HAKKÂRİ DOĞUMLU MEMURLAR, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi .

- 14- HECKMANN, LALE YALÇIN(2000). Kürt aşiretleri, aşiret liderleri ve global süreçler: Hakkari’de Oramarî örneği, Toplum ve Bilim, Ü Ç A Y L I K D E R G İ.
- 15- Kılıç , Avni(2014). ŞEYH UBEYDULLAH İSYANI, Yüksek Lisans Tezi , MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TARİH ANABİLİM DALI , Mardin.
- 16- KAPLAN, YAŞAR(2019). AŞİRETİ ORTAYA ÇIKARAN TEMEL ETMENLER , TÜRKİYE'DE AŞİRET TARTIŞMALARI, Yayına Hazırlayan: SUVAT PARİN, Birinci Basım.
- 17- KAPLAN, Yasar(2014). TARİHTE HAKKARİ, SEMDİNAN, HAHDİNAN VE NEHRİ. Ulustarar-asi Seyyid Taha-I Hakkari Sempozyumu .24-25-26 Mayıs 2013. Hakkari, BiRiNCi BASKI. istanbul.
- 18- ÖLMEZ , Azize KOKSUN, KÜRTLERDE HALK HEKİMLİĞİ VE HALK İNANIŞLARI HAKKARİ RINDIK (GEÇİMLİ) KÖYÜ ÖRNEĞİ, Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı, Diyarbakır 2019.
- 19- ÖZÇELİK, İSMAİL(2020). 20. YÜZYILIN BAŞINDA HAKKÂRİ VE ÇEVRESİNDE DEMOGRAFİK YAPI VE SOSYAL DURUM, CUMHURİYET DEVRİNİN BİR SERHAT VİLAYETİ HAKKÂRİ ULUSLARARASI SEMPOZYUMU 2-4 Mayıs/May 2019- Hakkari, ERDAL BASIM YAYIN. ANKARA.
- 20- ÖZGEN,Özden(2016). HAKKARİ VİLAYETİNİN SOSYO-İKTİSADİ VE SİYASİ YAPISI (1923-1960). DOKTORA TEZİ. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- 21- TOP, Mehmet, & ÖZKURT, Kemal(2007). HAKKÂRİ VE ŞIRNAK İLLERİ İLE İLÇELERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI 2006. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 25.ARAŞTIRMA SONUÇLARI TOPLANTISI-3. CİLT, 28 MAYIS . KOCAELİ.
- 22- TAŞKIN, Ünal(2020). CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA HAKKÂRİ’NİN SOSYO-EKONOMİK DURUMU VE NÜFUS ÖZELLİKLERİ (1925-1930). CUMHURİYET DEVRİNİN BİR SERHAT VİLAYETİ HAKKÂRİ, ULUSLARARASI SEMPOZYUM. 2-4 Mayıs 2019 HAKKARİ. ANKARA.
- 23- TEKİN, RAHMİ(2018). Osmanlı Döneminde Zaho’nun Siyasî ve Sosyal Yapısı. İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Sayı:14.
- 24- TEKİN, Ferhat(2005). HAKKARİ ÖRNEĞİNDE AŞİRET, CEMAAT ve AKRABALIK ÖRÜNTÜLERİNİN MODERNLEŞME ve KIRSAL ÇÖZÜLME SÜRECİNDEKİ SİYASAL ve TOPLUMSAL SONUÇLARI, Yüksek Lisans Tezi, SELÇUK

ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI,
KONYA.

- 25- SEZEN, TAHİR(2017). OSMANLI YER ADLARI, BAŞBAKANLIK, DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜYAYIN NO: 26. ANKARA. Genişletilmiş ikinci Baskı
- 26- YILDIZ, Mehmet Zeydin(2016). XIX. YÜZYILDA HAKKÂRİ'NİN İDARİ YAPISI, Uluslararası Tarihte Hakkari Sempozyumu - 14-15-16 Kasım 2014. Hakkari, Birinci Baskı- Ankara.

ژیدمرین ب زمانئ ئینگیزی:

- 1- DICESON, Captain BERTRAM, JOURNEYS IN KURDISTAN, The Geographical Journal, No. 4. APRIL, 1910. VOL. XXXV, pp. 357-378.
- 2- FIRST ENCYCLOPAEDIA OF ISLAM, 1913-1936,VOLUME VI, MOROCO- RUZZIK, LEIDEN.NEW YORK.KOBENHAVN.KOLN-1987.
- 3- Mooken , Mar Aprem, THE HISTORY OF THE ASSYRIAN CHURCH OF THE EAST IN THE TWENTIETH CENTURY, St. Ephrem Ecumenical Research Institute (SEERı) Baker Hill. Kottayam, Kerala, India - 686 001 JANUARY 2003.
- 4- Nikitine ,B. & Soane, E. B., The Tale of Suto and Tato: Kurdish Text with Translation and Notes, BULLETIN OF THE Enable Editing, SCHOOL OF ORIENTAL STUDIES, LONDON INSTITUTION, VOLUME III. 1923-25, Published by, The School of Oriental Studies, London Institution, Finsbury Circus, E.C. 2.pp69-106.
- 5- QUEZON, GEORGE N., PERSIA AND THE PERSIAN QUESTION, IN TWO VOLUMES- VOL. I, LONDON, LONGMANS, GREEN, AND CO., AND NEW YOKE. 15 EAST 16,b STREET, 1892.
- 6- THE ENCYCLOPAEDIA OF ISLAM, . NEW EDITION, PREPARED BY A NUMBER OF LEADING ORIENT ALISTS, EDITED BY- C.E. BOSWORTH, E. VAN DONZEL, W.P. HEINRICHS AND G. LECOMTE ASSISTED BY P.J. BEARMAN AND MMES. NURIT, UNDER THE PATRONAGE OF THE INTERNA TIONAL UNION OF ACADEMIES, VOLUME VIII, NED- SAM.LEIDEN - E.J. BRILL, 1995.
- 7- TEKBAŞ, RUBAR GÜNGÖR, UNDERSTANDING HOW KURDISH WOMEN ARE TRANSFERRING AGRICULTURAL KNOWLEDGE ABOUT LOCAL SEEDS TO THE NEXT GENERATIONS FROM ECOFEMINIST PERSPECTIVE: A CASE STUDY OF DOSKİ CUCUMBER, A THESIS SUBMITTED TO THE GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES OF MIDDLE EAST TECHNICAL UNIVERSITY, FEBRUARY 2020.

- 8- WIGRAM , EDGAR T. A., THE ASHIRET HIGHLANDS OF HAKKIARI)MESOPOTAMIA(, JOURNAL OF THE CENTRAL ASIAN SOCIETY - VOL III-1916, PARTS II-III, PUBLISHED BY THE CENTRAL ASIAN SOCIETY 21, ALBEMARLE STREET, W, 1916, PP40-59.
- 9- WILMSHURST, DAVID, THE ECCLESIASTICAL ORGANISATION OF THE CHURCH OF THE EAST, 1318-1913, UNIVERSITATIS CATHOLICAE AMERICAET UNIVERSITATIS CATHOLICAE LOVANIENSIS. Vol. 582, SUBSIDIA TOMUS 104, Editions Peeters, Bondgenotenlaan , LOVANI - IN AEDIBUS PEETERS 2000.

ژیدمر ب زمانئ ئەلمانئ:

- 1- ENZYKLOPAEDIE DES ISLAM, GEOGRAPHISCHES, ETHNOGRAPHISCHES UND BIOGRAPHISCHES WÖRTERBUCH DER MUHAMMEDANISCHEN VÖLKER, IM VEREIN MIT HERVORRAGENDEN ORIENTALISTEN , HERAUSGEGEBEN VON, M. TH. HOUTSMA, A. J. ENSINCK. W. HEFFENING, H. A. R. GIBB und E. LEVI-PROVENÇAL, BAND III- L-R, LEIPZIG- OTTO HARRASSOWITZ- 1936.

ژیدمر ب زمانئ فەرەنسئ:

- 1- CUINET ,VITAL, LA TURQUIE D'ASIE, GÉOGRAPHIE MINISTRATIVE ,STATISTIQUE DESCRIPTIVE ET RAISONNÉE DE CHAQUE PROVINCE DE L'ASIE MINEURE , TOME DEUXIEME, PARIS, ERNEST LEROUX, ÉDITEUR, 28 RUE BONAPARTE, 28, 1891.

ژیدمر ب زمانئ عەرەبئ:

- ١- العباسي، محفوظ، امارة بهدينان العباسية، مطبعة الجمهورية - الموصل، 1969م.
- ٢- حسين، أحمد حسين، عشيرة هورماري بنادق و زهور، دهوك - ٢٠٠٥.
- ٣- سايكس، مارك، خطوات قبل صناعة الشرق الجديد، ترجمة و تقديم، أحمد عبدالوهاب الشرقاوي و محمد علي ثابت، دار البشير للثقافة و العلوم، الطبعة الاولى - ٢٠٢٠.
- ٤- عثمان، محمد أمين، حصاد الحنظل، الطبعة الاولى، مطبعة - خبات، دهوك - ١٩٩٨.
- ٥- مجمع الكنائس الشرقيه، قاموس الكتاب المقدس / مكتبة المشغل- بيروت بإشراف رابطة الكنائس الانجيلية في الشرق الاوسط، الطبعة السادسة- ١٩٨١.
- ٦- نيكيتين، باسيلي، الكرد، دراسة سوسيولوجية و تاريخية، تقديم لويس ماسينيون، نقلة من الفرنسية و علق عليه، الدكتور نوري طالباني، مكتب الفكر و التوعية (الاتحاد الوطني الكوردستاني)، سليمانية - محلة أشتي، مؤسسة حمدي للطباعة و النشر، الطبعة الثالثة، ٢٠٠٧.

- ۷- هروری، صلاح، إمارة بوتان في عهد الامير بدرخان ۱۸۲۱-۱۸۴۷ دراسة تاريخية سياسية، مؤسسه موکریانى للطباعة و النشر، مطبعة - خهبات - دهوك، الطبعة الاولى - ۲۰۰۰.
- ۸- يوسف، عبدالرقيب، الدولة الدوستكية في كردستان الوسطى، الجزء الثاني - القسم الحضاري، الطبعة الثالثة، اكااديمية التوعية و تأهيل الكوادر الاتحاد الوطني الكوردستاني، السليمانية ۲۰۱۴. ص ۳۱۱.

زیدمەرتن ب زمانن کوردی:

- 1- Baykal, Besîm, ÇANDA ÇIYAYÎ LI HERÊMA OREMAR PEYVËN NEPEÎ, Weşanên Sîtav/277, Çapa Yekem / îlol 2022.
- ۲- ریکانی، هیرش کهمال، عه‌شیره‌تێن به‌ه‌دینان ۱۵۱۴- ۱۹۱۹ ز، دانه‌نیاسینا جۆگرافی و کۆرتیه‌ک ژ دیرۆکا وان، وه‌شانێن زانکۆیا ده‌وک - سه‌نه‌رێ پێشکچی بۆ فه‌کۆلته‌نێن مرۆفایه‌تی، چاپا ئێکی ۲۰۱۹.

زیدمەرتن ئینته‌رنیتی:

- 1- NIVÎSA MİTHAT KUTLAR, Portreyek herêmi: Suto Axayê Oremarî, 20/3/2019 <https://www.yuksekovahaber.com.tr/d/assets/logo.png>

بەراویز

* د شه‌گیرانا قن سهرهاتین دا، وینه‌ک خراب بۆ سیتو ناغا ئۆره‌مارى هاتیه‌ دروستکرن، و بکسه‌ک زوردار ناسکریه، لئ (Martin van Bruinessen)، د کتێبا بناق (ناغا، شیخ و ده‌ولت) دا، دیبژیت، هه‌رێما هه‌رکی - ئۆره‌مار، بسمه‌ده‌مێن هه‌فرکیین ناچه‌را هه‌رسێ شیخێن نه‌قشه‌به‌ندیان (بارزان، شه‌میدیان، بامه‌رتن) د سه‌قابه‌ک ئالوزدا ژیان دبه‌ر سه‌ر، و رۆیدانیین (سیتو و تمقو) ی، ئه‌و قوربانێن پلان و ته‌معه‌کارێن شیخ محه‌مه‌د سه‌دیق، شیخێن ئیریین بوون، و وی هه‌ردوو سه‌ردابه‌رینه و ژبو قازانجین خۆ ل دژی ئێک هانداینه، به‌رئ خۆبده:

Martin van Bruinessen, Agha, Shaikh and State, The Social and Political Structures of Kurdistan, Zed Books Ltd - London and New Jersey, Atlantic Highlands, New Jersey 07716, USA, in 1992, PP 211-231.

* قه‌بيله: په‌یغه‌کا ئه‌رمی یه‌ تێته‌ بکارئینان بۆ گرۆیه‌ک مەزن ی کەسا، ئه‌وین ژ ئێک باپیر تین و پێکفه‌ تێته‌ گرێدان برێکا خۆینی، ل ناف کوردان قه‌بيله‌ تێته‌ بکارئینان وه‌ک ئافریه‌ک بۆ ریزیه‌ندی دویف عه‌شیره‌تی دا. بۆ زیدمه‌رت به‌رئ خۆ بده:

KAPLAN, YAŞAR, AŞİRETİ ORTAYA ÇIKARAN TEMEL ETMENLER , TÜRKİYE'DE AŞİRET TARTIŞMALARI, Yayına Hazırlayan: SUVAT PARİN, Birinci Basım: Şubat 2019, p 282.

والعشيرة.

دراسة: تاريخية، إجتماعيه.

الملخص:

طبيعة وجغرافية أورامار كقرية أو منطقة ذات طبيعة جميلة فهي جذابة وساحرة و ملفتة للنظر لكل من زارها، هذه البقعة تقع في الحوض الشرقي لأقليم هكاري التي كانت منطقة حدودية في زمن الامبراطوريتين الصفوية والعثمانية و عليها منافسة شديدة للسيادة على عشائر تلك الأقاليم. كما تقع في مثلث الطريقة النقشبندية (بامرني، بارزان ونهري)، وذلك لإعتقادهم أن من يسيطر على اورامار يستطيع السيطرة على منافسيه، كما كانت أقليما فاصلا بين إمارة بهدينان وإمارة هكاري ومحل صراعات كبيرة.

في تاريخ الدين المسيحي (النسطوري) تتمتع بمكانة و رمزية قديمة، ففيها دير (مار ماري)، و التي يعود تاريخها الى القرن (الرابع و الخامس)م. بعد أن وصل الى أورامار اولئك الكورد القادمين من بوتان في القرن 17 م، و بعدما تكاثروا، أخرجوا المسيحيين منها، وأخذوا اسمهم الجديد منها.

خلال فترة اندلاع الحرب العالمية الاولى وبعد إعلان نداء الجهاد الاسلامي سنة ١٩١٥ من قبل الامبراطورية العثمانية، كانت لهم دور فى إفراغ قرى مسيحيوا تيارى وجيلو وبازي في جبال هكاري، وبعدها أفرغت من المسيحيين أضيفت هذه القرى الى جغرافية اورامار، وفيما بعد تحولت اورامار من قرية الى منطقة، وأنشأت اتحاد دوسكي عليا التي تجسدت في شخصية سيتو اوراماري، وبإتحادهم مع دوسكي السفلى تكونت اتحاد الدوسكيين. بعد الإنتهاء من تخطيط الحدود سنة 1926 مابين الدولتين حديثة التكوين (العراق وتركيا) انقسمت منطقة اورامار، قسم بقي تابعا لقضاء كفر التابعة لولاية هكاري داخل تركيا الحالية، وأسقططع الجزء الثاني وأصبح على حافة الحدود ضمن الدولة بالتي تسمى العراق.

الكلمات الدالة: اورامار، لمدين، مض، سيتو، دوسكي العليا.

Oramar: Village and Clan.
Study: historical, sociological.

Abstract.

The nature and geography of Oramar as a village or area with a beautiful nature, it is attractive, charming and striking to everyone who visited it, this spot is located in the eastern bosom of the Hakkari region, which was a border area at the time of the Safavid and Ottoman empires and has a fierce competition for sovereignty over the clans of those regions. It is also located in the triangle of the Naqshbandi order (**Bamerni, Barzan and Nahri**), because they believed that whoever controlled Oramar could control his rivals, it was a region separating the Emirate of Behdinan and the Emirate of Hakkari and the subject of major conflicts.

In the history of the Christian religion (Nestorian) enjoys an ancient status and symbolism, as it has the monastery (**Mar Mary**), which dates back to the (fourth and fifth) centuries AD. After those Kurds coming from Bhutan arrived in the 17th century AD, and after they multiplied, they drove Christians out of it, and took their new name from it.

During the outbreak of World War I and after the announcement of the call of Islamic Jihad in 1915 by the Ottoman Empire, they had a role in emptying the villages of the Christians of Tiare, Gilo and Bazi in the Hakkari Mountains, and after they were emptied of Christians, these villages were added to the geography of Oramar, and later Oramar turned from a village to a region, and the Supreme Dusky Union was established, which was embodied in the character of Seto Oramari, and with their union with the Lower Duski, the Doski Union was formed. After the completion of the border demarcation in 1926 between the newly formed states (Iraq and Turkey), the Oramar region was divided, a section that remained under the district of Kavr in the state of Hakkari within present-day Turkey, and the second part was cut off and became on the edge of the border within the state called Iraq.

Keywords; *Oramar, Lemedin, Maf, Seto, Upper Duski.*